

Llywodraeth Cymru
Welsh Government

CANLLAWIAU

Democratiaeth leol yng Nghymru

Yn esbonio beth yw llywodraeth leol a sut mae'n gweithio yng Nghymru.

Cyhoeddwyd gyntaf: 20 Mehefin 2023

Diweddarwyd ddiwethaf: 20 Mehefin 2023

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Cynnwys

Democratiaeth leol yng Nghymru: cyflwyniad i llywodraeth leol

Cyflwyniad

Beth yw llywodraeth leol?

Strwythur y Deyrnas Unedig ar gyfer deddfu

Y strwythur yng Nghymru

Beth yw ystyr y term teulu llywodraeth leol?

Beth yw partneriaethau strategol a beth maent yn ei wneud?

Beth yw Cyngor Partneriaeth Cymru?

A oes unrhyw gyrff eraill sy'n cyfrannu at sut y mae llywodraeth leol yn gweithio?

Sut ydw i'n gwybod a yw'r cyngor yn perfformio ac yn gwella fel y dylai?

Beth yw democratiaeth leol a pham ei bod yn bwysig?

Pam mae amrywiaeth mewn democratiaeth mor bwysig?

Beth yw'r Model Cymdeithasol o Anabledd?

Beth yw Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru)?

Democratiaeth leol yng Nghymru: cyflwyniad i rôl

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

cynghorwyr

Cyflwyniad

Beth yw cynghorydd?

Pwy sy'n penderfynu faint o gynghorwyr sydd ym mhob ardal?

Beth yw rôl cynghorydd?

Y rolau sydd gan gynghorwyr

Pwy gaiff fod yn gynghorydd?

Pa sgiliau sydd eu hangen ar gynghorydd?

Sut y mae pobl yn dod yn gynghorwyr?

A yw pob cynghorydd yn rhan o blaid wleidyddol?

A yw cynghorwyr yn cael tâl am eu gwaith?

A yw unigolion cyflogedig yn gallu bod yn gynghorwyr hefyd?

Faint o amser y mae'n rhaid i gynghorwyr ei neilltuo?

A oes rhaid i gyflogwyr ryddhau gweithwyr i gyflawni dyletswyddau'r cyngor?

A all cynghorwyr gael amser o'r gwaith i ofalu am eu teuluoedd?

A yw cynghorwyr yn cael rhannu swydd?

Sut y mae cynghorwyr yn sicrhau ac yn cynnal cydbwysedd rhwng bywyd a gwaith?

Sut y mae disgwyl i gynghorwyr ymddwyn?

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Pa gefnogaeth mae cynghorwyr yn ei chael i'w helpu yn eu rôl?

Sut y gall cynghorau helpu cynghorwyr i roi gwybod i'r cyhoedd beth maent wedi bod yn ei wneud?

Democratiaeth leol yng Nghymru: cyflwyniad i gyfranogiad cyhoeddus

Beth yw cyfranogiad y cyhoedd?

Pam y mae'n bwysig?

Pwy sy'n gyfrifol am sicrhau bod gan y cyngor drefniadau ar waith ar gyfer gwir gyfranogiad yn hytrach na geiriau teg?

Beth ddylai strategaeth cyfranogiad y cyhoedd ei gynnwys?

Egwyddorion ymgysylltu â'r cyhoedd

Deisebau

Caniatáu i'r cyhoedd weld gwybodaeth

Local democracy in Wales: introduction to governance in local government

Cyflwyniad

Pryd a sut y mae'r cyngor yn cael ei ethol?

Beth yw'r gwahaniaeth rhwng y cyngor llawn a'r weithrediaeth?

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Sut y penderfynir ai'r cyngor llawn neu'r weithrediaeth sy'n gwneud penderfyniadau am rywbeth?

Beth yw pwyllgor?

Beth yw cyfansoddiad cyngor a pham y mae'n bwysig?

Beth mae deddfwriaeth yn ei ddweud sy'n gorfod bod yng nghyfansoddiad cyngor?

Beth yw'r canllaw i'r cyfansoddiad?

Beth yw'r rheolau ynghylch cyfarfodydd, agendâu, cofnodion, mynediad i'r cyhoedd a chofnodi penderfyniadau?

Rhagor o wybodaeth am sut y caiff cyfarfodydd cyngor eu cynnal a'r hyn y mae'n rhaid i gynghorau ei wneud

Sut y mae cyfarfodydd y cyngor llawn, ei bwyllgorau, ei is-bwyllgorau a'i gyd-bwyllgorau yn cael eu cynnal?

Sut y mae cyfarfodydd cabinet, ei bwyllgorau a'i is-bwyllgorau'n cael eu cynnal?

Craffu

Beth yw Pwyllgor Llywodraethu ac Archwilio a pham y mae'n bwysig?

Sut ydw i'n gwybod nad yw fy arian yn cael ei ddefnyddio gan gynghorau ar weithgareddau gwleidyddol?

Pam y mae'r gyfraith yn gwneud i gynghorau gael uwchswyddogion, pam y maent yn bwysig a beth y maent yn ei wneud?

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Democratiaeth leol yng Nghymru: deddfwriaeth

Deddfwriaeth a dulliau llywodraethu'r prif gyngor

Deddf Llywodraeth Leol 1972

Deddf Llywodraeth Leol 1986

**Cod ar yr Arferion a Argymhellir o ran Cyhoeddusrwydd
Awdurdodau Lleol**

Deddf Llywodraeth Leol a Thai 1989

**Rheoliadau Llywodraeth Leol (Pwyllgorau a Grwpiau Gwleidyddol)
1990**

**Rheoliadau Llywodraeth Leol (Pwyllgorau a Grwpiau Gwleidyddol)
(Diwygio) (Cymru) 2014**

**Gorchymyn Llywodraeth Leol (Cynorthwywyr i Grwpiau
Gwleidyddol) (Tâl) (Cymru) 2009**

**Gorchymyn Llywodraeth Leol (Cynorthwywyr i Grwpiau
Gwleidyddol) (Tâl) (Cymru) (Diwygio) 2019**

**Rheoliadau Swyddogion Llywodraeth Leol (Cyfyngiadau
Gwleidyddol) 1990**

Rheoliadau Awdurdodau Lleol (Rheolau Sefydlog) (Cymru) 2006

**Rheoliadau Awdurdodau Lleol (Rheolau Sefydlog) (Cymru)
(Diwygio) 2014**

Deddf Llywodraeth Leol 2000

Rheoliadau Awdurdodau Lleol (Trefniadau Gweithrediaeth)

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

(Penderfyniadau, Dogfennau a Chyfarfodydd) (Cymru) 2001

**Rheoliadau Awdurdodau Lleol (Trefniadau Gweithrediaeth)
(Penderfyniadau, Dogfennau a Chyfarfodydd) (Cymru) (Diwygio)
2021**

**Rheoliadau Awdurdodau Lleol (Trefniadau Gweithrediaeth)
(Cyflawni Swyddogaethau) (Cymru) 2002**

**Gorchymyn Cod Ymddygiad (Cyflogeion Cymwys Llywodraeth
Leol) (Cymru) 2001**

**Rheoliadau Cod Ymddygiad (Cyflogeion Anghymwys Llywodraeth
Leol) (Cymru) 2001**

**Gorchymyn Awdurdodau Lleol (Indemniadau ar gyfer Aelodau a
Swyddogion) (Cymru) 2006**

**Rheoliadau Awdurdodau Lleol (Trefniadau Gweithrediaeth)
(Swyddogaethau a Chyfrifoldebau) (Cymru) 2007**

Mesur Llywodraeth Leol (Cymru) 2011

**Rheoliadau Awdurdodau Lleol (Cyd-bwyllgorau Trosolwg a
Chraffu) (Cymru) 2013**

Deddf Llywodraeth Leol ac Etholiadau (Cymru) 2021

Cyfarfodydd aml-leoliad awdurdodau lleol: canllawiau interim

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Rhan 1: cyflwyniad i lywodraeth leol

Cyflwyniad

Bydd y cyflwyniad hwn i lywodraeth leol yn eich helpu i ddeall sut y mae penderfyniadau lleol sy'n effeithio ar fywydau pobl yng Nghymru yn cael eu gwneud a phwy sy'n eu gwneud. Bydd yn egluro pwysigrwydd cynnwys pobl leol yn y broses hon o wneud penderfyniadau a sut y mae'r broses o wneud penderfyniadau yng Nghymru yn cyd-fynd â system gyfreithiol a gwleidyddol ehangach y Deyrnas Unedig.

Beth yw llywodraeth leol?

Mae Llywodraeth Leol yn derm a ddefnyddir i ddisgrifio rhan o'r llywodraeth sy'n rheoli ac yn gwneud penderfyniadau ar gyfer ardal leol, megis tref, dinas, sir neu fwrdeistref sirol. Mae'n darparu amryw o wasanaethau pwysig ac angenrheidiol i'r bobl sy'n byw yn yr ardal honno. Ceir dwy ran i lywodraeth leol, sef Cyngorau Sir neu Fwrdeistref Sirol, a elwir hefyd yn Brif Gyngorau a Chyngorau Cymuned a Thref.

Prif gyngorau

Mae 22 o'r cyngorau hyn. Mae pob un yn gyfrifol am ddarparu gwasanaethau llywodraeth leol yn ei ardal. Yn ôl y gyfraith mae ganddynt ddyletswydd gyfreithiol i ddarparu gwasanaethau gofal cymdeithasol, tai, cynllunio, sbwriel ac ailgylchu i bobl eu hardal.

Cyngorau cymuned a thref

Mae 734 o gyngorau cymuned a thref yng Nghymru. Nid oes rhaid iddynt

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

ddarparu unrhyw wasanaethau penodol yn ôl y gyfraith, ac nid oes gan rai ardaloedd gyngor cymuned neu gyngor tref. Ymhlith y gwasanaethau y gallent fod yn gyfrifol amdanynt mae darparu a chynnal neuaddau pentref, meysydd chwarae a mannau agored, seddi, llochesi, goleuadau stryd a llwybrau troed.

Mae pob cyngor yn cynnwys cynghorwyr. Yng Nghymru, mae llawer o gynghorwyr yn cynrychioli pobl ym mhob rhan o Gymru. Cânt eu dewis fel cynghorwyr drwy etholiadau. Pan fydd pobl yn sefyll mewn etholiad maent yn cyflwyno'u hunain i gynrychioli pobl eu hardal yn y cyngor. Gelwir y rhain yn ymgeiswyr. Mewn etholiad, bydd y cyhoedd yn dewis yr ymgeiswyr y maent am iddynt eu cynrychioli. Mae'r cyhoedd yn gwneud hyn drwy bleidleisio dros yr ymgeisydd y maent yn credu sy'n eu cynrychioli nhw a'u buddiannau orau. Mae rhai ymgeiswyr yn aelodau o bleidiau gwleidyddol. Mae ymgeiswyr eraill yn annibynnol ac nid ydynt yn cynrychioli pleidiau gwleidyddol. Nid yw rhai pobl yn cael eu cynrychioli'n ddigonol mewn llywodraeth. Mae hyn yn golygu nad oes llawer o bobl fel nhw mewn rolau etholedig, ac un nod allweddol yw newid hyn drwy hybu **rhagor o amrywiaeth mewn democratiaeth leol**.

Darllenwch fwy am **pryd a sut mae cynghorau'n cael eu hethol**.

Strwythur y Deyrnas Unedig ar gyfer deddfu

Mae llywodraeth leol yn rhan o fframwaith cyfreithiol cyffredinol yn y DU sy'n cynnwys Senedd y Deyrnas Unedig a Senedd Cymru.

Mae Senedd y DU yn cynnwys tair rhan:

- y Goron, sy'n cyfeirio at swyddogaethau'r llywodraeth a'r rheini sy'n cael eu cyflogi i weithio i'r llywodraeth. Y gwasanaeth sifil yw'r gweithwyr hyn;
- tŷ'r Cyffredin yw siambr gyntaf y Senedd. Mae'n cynnwys aelodau sydd wedi'u hethol gan y cyhoedd yn y DU i gynrychioli eu buddiannau a'u pryderon. Gallant gynnig deddfau newydd a chodi materion ynghylch cynigion y llywodraeth. Gelwir nhw'n aelodau seneddol neu ASau;

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

- tŷ'r Arglwyddi yw ail siambr y Senedd. Caiff aelodau eu penodi gan y Llywodraeth, neu maent yn etifeddu aelodaeth drwy enedigaeth-fraint, neu maent yn dod yn aelodau oherwydd eu safle mewn cymdeithas megis deiliaid swyddi eglwysig penodol.

Prif swyddogaethau'r Senedd yw cynnal dadleuon, gwneud a newid deddfwriaeth (cyfreithiau) ac adolygu gwaith y llywodraeth i sicrhau bod y cyfreithiau a gaiff eu pasio yn deg ac yn angenrheidiol. Senedd y DU sy'n penderfynu pa gyfreithiau a rolau sy'n cael eu rhoi i Senedd Cymru i'w gweithredu yng Nghymru.

Y strwythur yng Nghymru

Yng Nghymru, mae'r Senedd yn grŵp o 60 o aelodau etholedig o wahanol rannau o Gymru. Gelwir y rhain yn aelodau o'r Senedd neu'n ASau Cymru. Mae 40 o aelodau etholaethol ac 20 o aelodau rhanbarthol. Bydd cynlluniau i ddiwygio'r Senedd yn golygu newidiadau i nifer aelodau'r Senedd a'r system bleidleisio. Bydd yr adran hon o'r canllawiau yn cael ei diweddarw wrth i newidiadau gael eu gwneud. Mae Senedd Cymru:

- yn gwneud deddfau newydd i Gymru yn y meysydd y mae'n gyfrifol amdanynt
- mae'r aelodau'n siarad ar ran y bobl yn eu rhan nhw o Gymru

Mae'r aelodau'n gyfrifol am holl bobl Cymru ac yn sicrhau bod ei chymunedau'n cael eu trin yn deg o fewn y gyfraith mae'n ei llunio.

Mae'r cyfreithiau sy'n cael eu gwneud gan Senedd Cymru a Gweinidogion Cymru yn cael eu gwneud yn benodol ar gyfer Cymru.

Mae Llywodraeth Cymru yn cynnwys y Prif Weinidog, Gweinidogion Cymru a'r Cwnsler Cyffredinol. Maent yn cael eu cefnogi gan weision sifil sy'n gweithio ar draws meysydd datganoledig sy'n cynnwys meysydd allweddol o fywyd cyhoeddus fel iechyd, addysg a'r amgylchedd.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Y fframwaith ar gyfer llywodraeth leol yng **Nghymru yw Deddf Llywodraeth Leol 1972**. Mae'r Ddeddf hon wedi cael ei diwygio gryn dipyn ers iddi gael ei gwneud yn wreiddiol. Cafodd ei diwygio'n sylweddol gan **Ddeddf Llywodraeth Leol (Cymru) 1994** a sefydlodd y system bresennol o brif gynghorau a chynghorau tref a chymuned.

Mae gan Weinidogion Cymru rôl oruchwylio gyffredinol yng nghyswllt llywodraeth leol yng Nghymru, a nhw sy'n pennu ac yn ariannu'r rhan fwyaf o'r setliadau refeniw a chyfalaf blynyddol ar gyfer llywodraeth leol. O dan Ddeddf Llywodraeth Cymru 2006 rhaid i Weinidogion Cymru greu cynllun sy'n dangos sut y maent yn cynnig cynnal a hyrwyddo llywodraeth leol yng Nghymru wrth arfer eu swyddogaethau.

Beth yw ystyr y term teulu llywodraeth leol?

Mae'r term teulu llywodraeth leol yn derm torfol a ddefnyddir ar gyfer y canlynol:

- **prif gynghorau**
- **cynghorau cymuned a thref**
- **awdurdodau tân ac achub**
- **awdurdodau parc cenedlaethol**
- **cyd-bwyllgorau corfforedig**

Awdurdodau tân ac achub

Mae tri awdurdod tân ac achub yng Nghymru:

- Awdurdod Tân Gogledd Cymru
- Awdurdod Tân Canolbarth a Gorllewin Cymru
- Awdurdod Tân De Cymru

Mae pwerau a dyletswyddau'r awdurdodau tân ac achub wedi'u nodi yn Rhan 2

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Evch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

o Ddeddf Gwasanaethau Tân ac Achub 2004. Eu swyddogaethau craidd yw:

- hyrwyddo diogelwch rhag tân
- diffodd tanau
- ymateb i ddamweiniau ffordd
- delio ag argyfyngau eraill a nodir

Awdurdodau parc cenedlaethol

Mae tri awdurdod parc cenedlaethol yng Nghymru:

- Bannau Brycheiniog
- Arfordir Penfro
- Eryri

Mae gan yr Awdurdodau Parc Cenedlaethol ddau bwrpas:

- gwarchod a gwella harddwch naturiol, bywyd gwyllt a threftadaeth ddiwylliannol y Parciau Cenedlaethol
- hyrwyddo cyfleoedd i'r cyhoedd ddeall a mwynhau nodweddion arbennig y parciau

Cyd-bwyllgorau corfforedig

arfer swyddogaethau sy'n ymwneud â chynllunio datblygu strategol a chynllunio trafndiaeth ranbarthol. Maent hefyd yn gallu gwneud pethau i hyrwyddo llesiant economaidd eu hardaloedd. Mae 4 cyd-bwyllgor corfforedig:

- Cyd-bwyllgor Corfforedig y Gogledd
- Cyd-bwyllgor Corfforedig y Canolbarth
- Cyd-bwyllgor Corfforedig y De-ddwyrain
- Cyd-bwyllgor Corfforedig y De-orllewin

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Beth yw partneriaethau strategol a beth maent yn ei wneud?

Mae nifer o bartneriaethau strategol gydag aelodau o bob rhan o'r gwasanaethau cyhoeddus, ee prif gynghorau, byrddau iechyd lleol, awdurdodau tân ac achub, awdurdodau parciau cenedlaethol a chynghorau tref a chymuned.

Mae enghreifftiau o bartneriaethau'n cynnwys:

- Bwrdd Partneriaeth Rhanbarthol
- Bargen Ddinesig / Bwrdd Twf/Uchelgais
- Partneriaeth Diogelwch Cymunedol
- Partneriaethau Diogelu Oedolion a Phlant
- Grwpiau Cydweithredol Cymorth Tai Rhanbarthol
- Byrddau Cynllunio Ardal (camddefnyddio sylweddau)

Ar ben hynny, fe wnaeth Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015 sefydlu bwrdd statudol, o'r enw bwrdd gwasanaethau cyhoeddus, ym mhob awdurdod lleol. Mae byrddau gwasanaethau cyhoeddus yn gwella'r cydweithio ar draws pob gwasanaeth cyhoeddus ym mhob ardal awdurdod lleol yng Nghymru.

Pedwar aelod statudol pob bwrdd yw'r awdurdod lleol, y bwrdd iechyd lleol, yr awdurdod tân ac achub ar gyfer yr ardal a Cyfoeth Naturiol Cymru. Mae'r gwahoddedigion statudol yn cynnwys y Prif Gwnstabl a'r Comisiynydd Heddlu a Throseddau perthnasol, gwasanaethau prawf a chynrychiolydd o'r sector gwirfoddol.

Ar hyn o bryd mae 15 o Fyrddau Gwasanaethau Cyhoeddus. Mae Blaenau Gwent, Caerffili, Sir Fynwy, Casnewydd a Thorfaen wedi uno i ffurfio Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus Gwent, mae Rhondda Cynon Taf a Merthyr Tudful wedi uno i ffurfio Cwm Taf, ac mae Conwy a Sir Ddinbych wedi dod at ei gilydd i greu un bwrdd gwasanaethau cyhoeddus. Mae Ynys Môn a Gwynedd yn cydweithio'n ffurfiol ar eu cynlluniau llesiant.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Beth yw Cyngor Partneriaeth Cymru?

Mae Cyngor Partneriaeth Cymru (sy'n statudol o dan adran 72 o Ddeddf Llywodraeth Cymru 2006) yn hybu cydweithio rhwng Llywodraeth Cymru a llywodraeth leol. Mae ei aelodau'n cynnwys y Prif Weinidog a holl Aelodau Cabinet Llywodraeth Cymru, arweinwyr awdurdodau lleol (prif gynghorau a chynghorau tref a chymuned) a chynrychiolwyr gwasanaethau cyhoeddus ehangach. Mae partneriaid diwygio gwasanaethau cyhoeddus fel Archwilydd Cyffredinol Cymru, a chynrychiolwyr o TUC Cymru a Chyngor Gweithredu Gwirfoddol Cymru yn arsylwyr yn y cyfarfodydd.

Prif gyfrifoldebau Cyngor Partneriaeth Cymru yw hybu deialog a chydweithio ar faterion sy'n effeithio ar lywodraeth leol yng Nghymru, a darparu atebolrwydd gwleidyddol ar y cyd i wella canlyniadau i ddinasyddion.

A oes unrhyw gyrff eraill sy'n cyfrannu at sut y mae llywodraeth leol yn gweithio?

Panel Annibynnol Cymru ar Gydnabyddiaeth Ariannol

Cyfeirir ato'n aml fel 'y Panel' ac mae'n gyfrifol am benderfynu ar lefel y taliadau cydnabyddiaeth i aelodau etholedig pob math o gynghorau, awdurdodau parciau cenedlaethol ac awdurdodau tân ac achub yng Nghymru.

Comisiwn Ffiniau a Democratiaeth Leol Cymru

Cyfeirir ato'n aml fel 'y Comisiwn' ac mae'n gyfrifol am benderfynu faint o wardiau etholiadol y rhennir pob sir neu fwrdeistref sirol yng Nghymru iddynt a faint o gynghorwyr sy'n cael cynrychioli pob ward etholiadol. Pwrpas adolygiadau rheolaidd o drefniadau etholiadol yw ystyried effaith newid cyson

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

mewn cymunedau drwy sicrhau bod pob cynghorydd lleol yn cynrychioli tua'r un nifer o bobl.

Sut ydw i'n gwybod a yw'r cyngor yn perfformio ac yn gwella fel y dylai?

Mae Deddf Llywodraeth Leol ac Etholiadau (Cymru) 2021 yn darparu fframwaith deddfwriaethol newydd a diwygiedig ar gyfer perfformiad a llywodraethu llywodraeth leol.

Mae'r dull gweithredu newydd a nodir yn y Ddeddf wedi'i gynllunio i fod yn ddull mwy syml a hyblyg, sy'n cael ei arwain gan y sector, o ymdrin â pherfformiad, llywodraethu da a gwella. Y bwriad yw i gynghorau fod yn rhagweithiol wrth ystyried sut y dylai prosesau a gweithdrefnau mewnol newid er mwyn galluogi cynllunio, cyflawni a gwneud penderfyniadau mwy effeithiol i sicrhau gwell canlyniadau.

Pwrpas y darpariaethau ar berfformiad a llywodraethu yn y Ddeddf yw cefnogi ac adeiladu ar ddiwylliant sy'n datblygu lle mae cynghorau'n mynd ati i chwilio am heriau a mynd i'r afael â nhw, boed y rhain yn dod i'r amlwg o fewn y cyngor, er enghraifft drwy weithdrefnau craffu, neu'n allanol. Cynlluniwyd y darpariaethau i roi fframwaith sy'n helpu cynghorau i feddwl am eu perfformiad a'u heffeithiolrwydd yn awr ac i'r dyfodol, drwy broses barhaus o adolygu; i annog sefydliadau mwy chwilfrydig sy'n barod i herio eu hunain i wneud rhagor; ac i fod yn fwy arloesol ac uchelgeisiol yn yr hyn a wnânt.

Mae'r Ddeddf yn ei gwneud yn ofynnol i bob cyngor yng Nghymru adolygu i ba raddau y mae'n cyflawni ei 'ofynion perfformiad', hynny yw, i ba raddau:

- y mae'n arfer ei swyddogaethau yn effeithiol
- y mae'n defnyddio ei adnoddau mewn modd darbodus, effeithlon ac effeithiol
- y mae ei drefniadau llywodraethu yn effeithiol er mwyn sicrhau'r uchod

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Evch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Mae cyngor yn adolygu ei berfformiad trwy ddull a elwir yn hunanasesiad, ac mae ganddo ddyletswydd i gyhoeddi adroddiad sy'n nodi casgliadau'r hunanasesiad, a hynny unwaith ar gyfer pob blwyddyn ariannol. Bydd yr hunanasesiad yn cael ei ategu gan asesiad perfformiad gan banel unwaith ym mhob cylch etholiadol, sy'n rhoi cyfle i gael gwybodaeth allanol (ac eithrio gan archwilwyr, rheoleiddwyr neu arolygwyr) am sut y mae'r cyngor yn bodloni'r gofynion o ran perfformiad.

Mae Llywodraeth Cymru wedi **cyhoeddi canllawiau statudol** sy'n nodi sut y dylai prif gynghorau gyflawni eu dyletswyddau fel y nodir yn Rhan 6, Pennod 1, o'r Ddeddf sy'n ymwneud â pherfformiad a llywodraethu prif gynghorau.

Mae Pennod 1 y **canllawiau statudol ar gyfer perfformiad a llywodraethu prif gynghorau** hefyd yn nodi'r cyd-destun ehangach a'r amgylchedd y mae'r drefn perfformiad a llywodraethu yn gweithredu ynddo, gan gynnwys rôl rheoleiddio ac arolygu allanol.

Disgwylir y bydd llywodraeth leol, Llywodraeth Cymru, archwilwyr, arolygwyr, rheoleiddwyr a chomisiynwyr yn dal i gydweithio i rannu gwybodaeth, codi pryderon posibl a chytuno ar ddulliau i gefnogi gwelliannau.

Beth yw democratiaeth leol a pham ei bod yn bwysig?

Yr egwyddor sydd wrth wraidd democratiaeth yw bod pob unigolyn yn gyfartal ac y dylai gael cyfle cyfartal i ddylanwadu ar newid drwy'r system ddemocrataidd. Mae hyn yn sylfaenol i wleidyddiaeth a chymdeithas yng Nghymru. Mae democratiaeth leol yn sicrhau bod polisïau a gwasanaethau lleol yn adlewyrchu anghenion a dewisiadau cymunedau lleol. Mae democratiaeth leol effeithiol yn cefnogi cyfranogiad y cyhoedd, yn gwella'r modd y darperir gwasanaethau, yn cryfhau cymunedau, yn defnyddio adnoddau'n effeithiol ac yn adlewyrchu amrywiaeth y cymunedau y mae'n eu gwasanaethu.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Evch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Mae democratiaeth leol yn seiliedig ar bobl leol yn gwneud penderfyniadau am y ffordd y maent yn cael eu llywodraethu, sut y mae'r gyfraith yn cael ei dehongli a sut y mae'r gwasanaethau y maent yn dibynnu arnyn nhw bob dydd yn cael eu darparu. Er mwyn i ddemocratiaeth leol weithio'n effeithiol, mae'n bwysig bod pob rhan o gymdeithas yn cael ei chynrychioli fel bod y gwasanaethau a'r cyfreithiau yn ystyried y gwahanol gefndiroedd, arferion a diwylliannau mewn ardal a'r heriau sy'n wynebu pobl yr ardal.

Mae'n bwysig bod pobl yn cael cyfle i ddeall pam y mae angen gwneud penderfyniadau a sut y cânt eu gwneud. Mae'n bwysig eu bod yn hyderus bod y pethau iawn wedi cael eu hystyried a bod y rhai sy'n gwneud y penderfyniadau wedi ystyried yr effaith ar fywydau a chyfleoedd y bobl y cawsant eu hethol i'w cynrychioli.

Os na fydd pobl yn gallu uniaethu â'r rheini sy'n gwneud penderfyniadau am eu dyfodol, mae'n anoddach iddynt ddeall pam y dewiswyd dull penodol o weithredu. Mae cynghorwyr sy'n cynrychioli pobl mewn cymunedau yng Nghymru yn gweithredu ar sail ymddiriedaeth ac ewyllys da'r bobl ac yn gorfod gwneud hyn yn ofalus.

Yng Nghymru, mae nifer o gyfreithiau Cymreig sy'n cynnwys Mesurau a Deddfau'r Senedd, gan gynnwys, yn fwyaf diweddar, Deddf Llywodraeth Leol ac Etholiadau (Cymru) 2021, (Deddf 2021) wedi nodi trefniadau ar gyfer cryfhau democratiaeth leol.

Mae Deddf 2021 yn rhoi rhagor o gyfleoedd i bobl ymwneud â llywodraeth leol a chymryd rhan mewn democratiaeth leol. Mae gan bobl ifanc 16 a 17 oed a dinasyddion tramor sy'n byw'n gyfreithlon yng Nghymru hawl i bleidleisio. Bydd hefyd yn haws i ystod ehangach o bobl sefyll fel ymgeisydd mewn etholiad llywodraeth leol.

Mae ymgysylltu â'r cyhoedd a chymryd rhan mewn democratiaeth leol yn bwysig. Rhaid i brif gynghorau yng Nghymru annog pobl leol i gymryd rhan ym mhrosesau gwneud penderfyniadau a chraffu llywodraeth leol. Ar ben hynny, rhaid i gynghorau baratoi 'strategaeth cyfranogiad y cyhoedd', ymgynghori yn ei

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Evch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

chylch, ei chyhoeddi a'i hadolygu, gyda'r nod o'i gwneud yn haws i'r cyhoedd ddeall sut y mae llywodraeth leol yn gweithredu; sut y mae'n gwneud penderfyniadau; a sut y gall pobl leol ddilyn trafodion, rhoi eu barn arnynt, a sicrhau bod atebolrwydd amdanynt.

Mae rhagor o wybodaeth am gymryd rhan mewn democratiaeth leol ar gael yn Rhan 3.

Pam mae amrywiaeth mewn democratiaeth mor bwysig?

Mae cymdeithas yn cynnwys amrywiaeth o bobl. Nid yw rhai o'r bobl hyn yn cael eu cynrychioli gystal ag eraill. Gall hyn arwain at wneud gwasanaethau, cyfreithiau a phenderfyniadau am fywyd bob dydd heb ddeall anghenion rhai pobl. Mae'r Ddeddf Cydraddoldeb, a ddaeth i rym ar 1 Hydref 2010, yn disodli deddfwriaeth gwrth-wahaniaethu flaenorol megis Deddf Cysylltiadau Hiliol 1976 a Deddf Gwahaniaethu ar sail Anabledd 1995. Cyflwynodd y Ddeddf 'nodweddion gwarchoddedig' ac mae'n ceisio sicrhau nad yw pobl yn y categorïau hynny dan anfantais.

Dyma'r nodweddion sy'n cael eu gwarchod gan Ddeddf Cydraddoldeb 2010:

- oedran
- anabledd
- ailbennu rhywedd
- priodas neu bartneriaeth sifil (mewn cyflogaeth yn unig)
- beichiogrwydd a mamolaeth
- hil
- crefydd neu gred
- rhyw
- cyfeiriadedd rhywiol

Mae gan Lywodraeth Cymru gyfres o gynlluniau i hyrwyddo a chefnogi

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

amrywiaeth ym mhob agwedd ar fywyd yng Nghymru. Mae'r cynlluniau hyn yn cynnwys:

- [Y Cynllun Cydraddoldeb Strategol](#)
- [Cynllun Gweithredu Cymru Wrth-hiliol](#)
- [Cynllun Gweithredu Strategol Anabledd Dysgu 2022 i 2026](#)
- [Cynllun Hyrwyddo Cydraddoldeb rhwng y Rhywiau yng Nghymru](#)
- [Trais yn erbyn menywod, cam-drin domestig a thrais rhywiol: strategaeth 2022 i 2026](#)
- [Strategaeth cydraddoldeb, amrywiaeth a chynhwysiant y gweithlu Llywodraeth Cymru: 2021 i 2026](#)

Beth yw'r Model Cymdeithasol o Anabledd?

Ers 2002 mae Llywodraeth Cymru wedi dilyn y Model Cymdeithasol o Anabledd. Mae'r Model Cymdeithasol o Anabledd yn ffordd o weld y byd. Mae'n dweud mai rhwystrau mewn cymdeithas sy'n golygu bod pobl yn anabl, nid amhariad yr unigolyn ei hun. Gall y rhwystrau hyn gynnwys:

- agweddau negyddol fel meddwl na all pobl anabl wneud pethau
- rhwystrau ffisegol fel grisiau

Mae'r Model Cymdeithasol o Anabledd yn ein helpu i adnabod y rhwystrau sy'n gwneud bywyd yn anoddach i bobl anabl. Mae Llywodraeth Cymru wedi ymrwymo i weithio gyda phartneriaid i chwalu'r rhwystrau hyn yn y ffordd rydym yn gweithio, a bydd yn disgwyl i egwyddorion y Model Cymdeithasol o Anabledd gael eu hadlewyrchu yn nulliau gweithredu llywodraeth leol. Rydym hefyd yn helpu gwasanaethau a sefydliadau eraill i feddwl fel hyn. Rydym am wneud yn siŵr bod pobl anabl yn gallu gwneud pethau y gall pobl nad ydynt yn anabl eu gwneud.

Beth yw Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

(Cymru)?

Mae **Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru)** (y Ddeddf) yn canolbwyntio ar wella llesiant cymdeithasol, economaidd, amgylcheddol a diwylliannol Cymru.

Mae'r Ddeddf yn rhoi diben cyffredin sy'n rhwymo'n gyfreithiol, y saith nod llesiant, ar gyfer llywodraeth genedlaethol, llywodraeth leol, byrddau iechyd lleol a chyrrff cyhoeddus penodol eraill. Mae'n manylu ynghylch sut y mae'n rhaid i chyrrff cyhoeddus penodol weithio a chydweithio i wella llesiant Cymru.

Bydd yn gwneud i'r chyrrff cyhoeddus a restrir yn y Ddeddf feddwl mwy am y tymor hir, gweithio'n well gyda phobl a chymunedau a chydai gilydd, ceisio atal problemau a mabwysiadu dull gweithredu mwy cydgysylltiedig. Mae prif gynghorau wedi'u cynnwys yn y Ddeddf.

Bydd hyn yn ein helpu i greu'r Gymru rydym i gyd am fyw ynnddi, nawr ac yn y dyfodol. Er mwyn sicrhau ein bod ni gyd yn gweithio tuag at yr un weledigaeth, mae'r Ddeddf yn sefydlu saith nod llesiant.

Dyma'r saith nod llesiant:

- llewyrchus
- cydnerth
- iachach
- mwy cyfartal
- cyfrifol ar lefel fyd-eang
- diwylliant bywiog lle mae'r Gymraeg yn ffynnu
- cymunedau cydlynus

Sut gallaf gael rhagor o wybodaeth?

Darllenwch **ragor o wybodaeth am Ddeddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol**.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Evch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Rhan 2: cyflwyniad i rôl cynghorwyr

Cyflwyniad

Bydd y rhan hon o'r Llawlyfr Democratiaeth Cymru yn rhoi gwybodaeth ichi am yr hyn y mae'r gyfraith yn ei fynnu o ran rôl cynghorydd mewn cyngor sir neu gyngor bwrdeistref sirol a'r ffordd y caiff cynghorwyr eu cefnogi. I wneud hyn, bydd y pynciau canlynol yn cael eu hegluro:

- beth yw cynghorydd
- beth yw rôl cynghorydd
- sut y mae pobl yn dod yn gynghorwyr
- pwy sy'n penderfynu faint o gynghorwyr sydd ar gyfer pob ardal
- a yw cynghorwyr yn cael tâl am eu gwaith
- sut y mae disgwyl i gynghorwyr ymddwyn
- pa gefnogaeth y mae cynghorwyr yn ei chael i'w helpu yn eu rôl

Beth yw cynghorydd?

Cynghorwyr yw'r bobl sy'n cynnig eu hunain i gynrychioli pobl leol mewn ardal benodol yng Nghymru. Fel arfer, yr ardal y maent yn byw ynddi yw hon. Bydd maint yr ardal a gynrychiolir yn dibynnu ar ba fath o gyngor y caiff y cynghorydd ei ethol iddo, cyngor sir / bwrdeistref sirol neu gyngor cymuned / tref. Gellir ethol cynghorwyr i'r ddau fath o gyngor. Cyfeirir at y cynghorwyr hyn yn aml fel cynghorwyr dwy het. Ceir rhagor o wybodaeth am y mathau o gynghorau yn Rhan 1 y llawlyfr hwn.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Pwy sy'n penderfynu faint o gynghorwyr sydd ym mhob ardal?

Bob blwyddyn mae newidiadau i'r boblogaeth, diwylliant ac amgylchiadau economaidd-gymdeithasol ar draws cymunedau yng Nghymru. Nid yw'r newidiadau hyn yr un fath ym mhob man, er enghraifft, mae rhai ardaloedd yn gweld cynnydd yn y boblogaeth tra bo eraill yn gweld gostyngiad. Mae'n bosibl y bydd y gwahaniaethau sy'n deillio o'r newidiadau hyn dros amser yn effeithio ar faint o gynghorwyr a allai fod eu hangen ar gyfer ward benodol (at ddibenion etholiadau mae ardaloedd cyngor yn cael eu rhannu'n wardiau).

Comisiwn Ffiniau a Democratiaeth Leol Cymru (y Comisiwn) yw'r corff annibynnol sy'n gyfrifol am benderfynu faint o gynghorwyr sydd ym mhob cyngor sir a bwrdeistref sirol yng Nghymru. Mae'n gwneud hyn drwy broses statudol a elwir yn adolygiad etholiadol. Cafodd y rhaglen ddiweddaraf o adolygiadau ei chwblhau yn 2021 cyn etholiadau llywodraeth leol mis Mai 2022.

Pwrpas adolygiadau rheolaidd o drefniadau etholiadol yw lleihau effaith newid cyson drwy sicrhau bod pob cynghorydd lleol mewn cyngor yn cynrychioli tua'r un nifer o bobl, cyn belled ag y bo modd.

Fel rhan o'r broses adolygu, rhaid i'r Comisiwn ymgynghori ag ymgynghoreion gorfodol a phartïon eraill â diddordeb ynghylch y weithdrefn a'r dull y mae'n bwriadu ei ddefnyddio ar gyfer yr adolygiad. Yn benodol, sut y mae'n bwriadu penderfynu ar y niferoedd priodol ar gyfer y cyngor sir yn yr ardal sy'n cael ei hadolygu.

Ar ddiwedd yr adolygiad, mae'r Comisiwn yn cyflwyno adroddiad sy'n cynnwys ei argymhellion i Weinidogion Cymru ei ystyried.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Beth yw rôl cynghorydd?

Mae gan bob cynghorydd amrywiaeth o gyfrifoldebau, ond yn sylfaenol, rôl cynghorydd yw gweithio gyda chymunedau i wneud y lle mae'n ei gynrychioli yn lle gwell i fyw a gweithio ynddo. Cynghorwyr yw'r cyswllt rhwng y cyhoedd a'r cyngor y maent yn aelod ohono. Mae hyn yn cynnwys amrywiaeth o gyfrifoldebau a all gynnwys:

- cynrychioli buddiannau gorau pawb sy'n byw yn yr ardal neu'r ward y maent wedi'u hethol ynddi
- hyrwyddo materion lleol a dylanwadu ar y broses gwneud penderfyniadau
- gweithio tuag at weledigaeth gymunedol ar y cyd â sefydliadau partner
- datrys gwrthdaro rhwng mudiadau cymunedol
- llunio atebion i broblemau cymunedol
- cydbwysu'r galw am adnoddau sy'n cystadlu â'i gilydd
- cyfrannu at ddadleuon a thrafodaethau am flaenoriaethau ar gyfer buddsoddi
- craffu ar, neu astudio, penderfyniadau penodol gan arweinwyr y cyngor neu'r polisïau a'r gwasanaethau sy'n cael eu darparu ar hyn o bryd
- cymryd rhan ym mhrosesau'r cyngor megis penderfynu ar geisiadau cynllunio neu drwyddedu

Mae cynghorwyr yn cyflawni'r cyfrifoldebau hyn drwy:

- fynd i gyfarfodydd y cyngor a chyfarfodydd eraill, gwranddo ar wahanol safbwyntiau cyd-gynghorwyr ac eraill a phleidleisio fel rhan o'r broses o wneud penderfyniadau
- cynrychioli a chwrrd â'r bobl a'r grwpiau buddiant yn yr ardal y maent yn ei chynrychioli a delio â'r materion y maent yn eu codi. Gall hyn gynnwys ymweld â busnesau a gwasanaethau yn y gymuned leol
- cynnal cymorthfeydd i alluogi etholwyr i rannu eu barn, nodi problemau a gofyn am help

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Y rolau sydd gan gynghorwyr

Mae nifer o rolau y gall cynghorwyr ymgymryd â nhw, gan gynnwys:

Arweinydd y Cyngor

Caiff ei ethol gan y cyngor llawn ac mae'n gyfrifol am gyfeiriad ac amcanion cyffredinol y cyngor ac am sicrhau bod yr amcanion hynny'n cael eu cyflawni. Yr arweinydd yw prif lefarydd gwleidyddol y cyngor ac mae ganddo rôl allweddol yn cynrychioli barn y cyngor i'r cyhoedd a'r sefydliadau y mae'r cyngor yn gweithio gyda nhw i gyflawni ei amcanion.

Mae'r arweinydd hefyd yn gyfrifol am benodi grŵp o bobl i'w gefnogi, drwy fod yn gyfrifol am ran benodol o fusnes y cyngor, er enghraifft addysg, yr amgylchedd neu ofal cymdeithasol. Cyfeirir at hyn yn aml fel cyfrifoldeb portffolio. Gyda'i gilydd, cyfeirir at y grŵp hwn o bobl fel y Cabinet. Mae rhagor o wybodaeth am waith y Cabinet ar gael yn Rhan 4.

Aelodau portffolio mewn cabinet

Caiff y rhain eu penodi gan Arweinydd y Cyngor i fod yn gyfrifol am faes o fusnes y cyngor. Maent yn gweithio'n agos gyda'r uwch-swyddogion yn y maes portffolio gan ysgwyddo cyfrifoldeb dros y broses o wneud penderfyniadau am faterion yn y maes hwnnw a chymryd rhan ynddi. Mae eu rôl yn cynnwys cyflwyno adroddiadau i'r Cabinet, mynd i bwyllgorau priodol y cyngor, cynrychioli safbwynt y cyngor a'r cabinet mewn cyfarfodydd gyda sefydliadau allanol, cysylltu'n rheolaidd ag arweinwyr grwpiau eraill ar faterion portffolio a chefnogi'r arweinydd a'r tîm rheoli i fonitro perfformiad y cyngor.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Cadeirydd Pwyllgor

Mae pwyllgor yn cynnwys grŵp bach o aelodau'r cyngor. Mae'r gyfraith yn ei gwneud yn ofynnol bod cynghorau'n sefydlu pwyllgorau penodol. Mae'r rhain yn cynnwys o leiaf un pwyllgor craffu, pwyllgor llywodraethu ac archwilio, pwyllgor trwyddedu a phwyllgor cynllunio. Gall cynghorau sefydlu pwyllgorau eraill sy'n angenrheidiol i gefnogi gwaith y cyngor, yn eu barn nhw.

Rôl Cadeirydd pwyllgor, boed hwnnw'n bwyllgor statudol neu'n anstatudol, yw sicrhau bod y cyfarfod yn cael ei gynnal yn briodol ac yn unol â'r safonau disgwylidig fel yr amlinellir yn y rheolau sefydlog (llyfr rheolau'r cyngor ar gyfer sut y bydd yn cynnal ei fusnes). Mae'r Cadeirydd hefyd yn gyfrifol am gytuno ar fusnes ac amcanion cyfarfod, gan sicrhau bod unrhyw benderfyniadau a wneir yn cyd-fynd â chyfrifoldebau'r pwyllgor a threfnu bod y cyhoedd yn cael cymryd rhan mewn cyfarfodydd yn unol â gweithdrefnau cytunedig y cyngor.

Aelod pwyllgor

Mae pob aelod o bwyllgor yn dod ag ystod o wybodaeth a phrofiad gyda nhw i'w defnyddio wrth drafod yr eitemau ar yr agenda. Disgwylir i aelodau gymryd rhan lawn yn y cyfarfod, gwrandao ar yr hyn sydd gan eraill i'w ddweud, cyfrannu'n gadarnhaol at y drafodaeth a rhoi sylwadau yn ôl yr angen.

Pwy gaiff fod yn gynghorydd?

Caiff bron unrhyw un fod yn gynghorydd. Nid oes unrhyw ofynion i gynghorwyr feddu ar gymwysterau penodol, na bod â phrofiad penodol. Yr hyn sy'n allweddol i fod yn gynghorydd yw diddordeb yn y gymuned y mae'n byw ynddi a brwdfrydedd ac ymrwymiad i ddysgu am y materion sy'n effeithio ar bobl leol.

Ni chaiff unigolion fod yn gynghorwyr os ydynt yn fethdalwyr, os oes ganddynt

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

gofnod troseddol a oedd yn cynnwys dedfryd o garchar o dri mis neu fwy o fewn cyfnod o bum mlynedd cyn ceisio cael eu hethol, neu os oes ganddynt swydd o dan gyfyngiadau yn eu cyngor neu mewn cyngor arall. Mae swydd o dan gyfyngiadau'n golygu swydd fel Prif Weithredwr neu uwch-reolwr. Ystyrir bod swyddi o'r fath o dan gyfyngiadau oherwydd byddai sefyll mewn etholiad, heb ymddiswyddo yn gyntaf, yn golygu bod yr unigolyn hwnnw mewn sefyllfa fanteisiol o'i gymharu ag ymgeiswyr eraill a gallai hefyd arwain at anawsterau wrth gynnal busnes y cyngor.

Pa sgiliau sydd eu hangen ar gynghorydd?

Nid oes angen i gynghorydd feddu ar unrhyw gymwysterau penodol; fodd bynnag mae'r wybodaeth/sgiliau canlynol yn fuddiol i gynghorwyr eu cael neu eu datblygu. Nid oes disgwyl i gynghorydd feddu ar yr holl sgiliau hyn pan gaiff ei ethol am y tro cyntaf. Darperir cefnogaeth datblygu a hyfforddi i bob cynghorydd i'w helpu i gyflawni ei rôl.

Dyma enghreifftiau o wybodaeth neu sgiliau defnyddiol:

- ymrwymiad i wasanaeth cyhoeddus a chynrychioli etholwyr
- gallu canolbwyntio ar yr hyn sy'n gwella cymunedau ac ardal y cyngor yn gyffredinol
- gallu ystyried ystod eang o wybodaeth
- cynnal meddwl gwrthrychol a dadansoddol
- bod yn bendant a meddwl yn gyflym
- gallu craffu ar wybodaeth/data a dod i benderfyniad neu gasgliad rhesymegol
- gallu cyfathrebu ag etholwyr o bob oed a chefnidir mewn modd cyfartal, cwrtais, teg a thryloyw
- bod yn gyfathrebwr a chyflwynydd effeithiol a defnyddio arddull briodol ar gyfer gwahanol gynulleidfaoedd
- gallu negodi a bod yn ddiplomataidd
- dealltwriaeth o systemau cyllidebu ac ariannol y cyngor

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

- dealltwriaeth o rôl y cyngor a'i drefniadau llywodraethu
- gallu gweithio gydag eraill
- gwybodaeth am systemau TG fel e-bost a Microsoft Office

Sut y mae pobl yn dod yn gynghorwyr?

I fod yn gynghorydd ar gyfer ward mewn prif gyngor, rhaid ichi fod yn 18 oed neu'n hŷn, rhaid ichi fod wedi cofrestru i bleidleisio yn yr ardal neu rhaid ichi fod wedi byw, gweithio neu fod yn berchen ar eiddo yno am o leiaf 12 mis cyn etholiad. Rhaid ichi hefyd fod yn ddinesydd Prydeinig neu'n ddinesydd tramor cymwys (yn byw yn y DU yn gyfreithlon). Mae angen i unigolyn gael ei enwebu fel ymgeisydd mewn etholiad cyngor. Gwneir hyn drwy lenwi ffurflen enwebu, y mae angen ei llofnodi a chael tyst iddi. Nid oes angen ichi fod yn aelod o blaid wleidyddol.

Caiff ymgeiswyr a enwebir benodi asiant etholiad, ond nid oes rhaid iddynt wneud hynny a gallant weithredu fel eu hasiant eu hunain. Mae asiant etholiad yn gyfrifol am reoli etholiad ymgeisydd yn briodol, er enghraifft, dangos nad yw ymgyrch yr ymgeisydd wedi mynd dros y terfyn ariannol a nodir yn y gyfraith.

Ar ôl cadarnhau'r holl enwebiadau, cyhoeddir hysbysiad o bleidlais gan y Swyddog Canlyniadau sy'n cynnal yr etholiad, yn cadarnhau manylion pob ymgeisydd sy'n sefyll etholiad ym mhob ward.

A yw pob cynghorydd yn rhan o blaid wleidyddol?

Mae rhai ymgeiswyr yn aelodau o bleidiau gwleidyddol. Mae ymgeiswyr eraill yn annibynnol ac nid ydynt yn cynrychioli nac yn perthyn i blaid wleidyddol benodol.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

A yw cynghorwyr yn cael tâl am eu gwaith?

Mae Panel Annibynnol Cymru ar Gydnabyddiaeth Ariannol, neu'r Panel fel y gelwir ef yn aml, yn gyfrifol am benderfynu ar y swm a'r math o daliad y mae cynghorwyr yn ei gael.

Mae gan bob cynghorydd sir a bwrdeistref sirol hawl i gyflog sylfaenol. Mae'r cyflog ar gyfer cynghorwyr sir unigol yn dibynnu ar nifer y bobl sy'n byw yn y sir. Mae tri band, sef:

- Grŵp A: ar gyfer siroedd â phoblogaeth o fwy na 200,000
- Grŵp B: ar gyfer siroedd â phoblogaeth o 100,000 i 200,000
- Grŵp C: ar gyfer siroedd â phoblogaeth o lai na 100,000

Yn ogystal â'r cyflog sylfaenol, mae'r Panel wedi penderfynu y dylai'r cynghorwyr sy'n ffurfio gweithrediaeth y cyngor (mae'r weithrediaeth yn cynnwys yr Arweinydd ac aelodau'r cabinet) gael taliad ychwanegol i adlewyrchu cyfrifoldebau ehangach ac ymrwymiad amser cynyddol eu rôl. Mae nifer fach o rolau ychwanegol, megis cadeiryddion pwyllgorau, hefyd yn cael taliad ychwanegol. Gelwir y rhain yn gyflogau uwch.

Caiff pob cynghorydd hawlio taliadau am gostau teithio, prydau bwyd a llety os yw'r costau hyn yn ganlyniad uniongyrchol i'w dyletswyddau swyddogol. Mae lefel y taliad y gellir ei hawlio yn dibynnu ar nifer o bethau gan gynnwys:

- nifer y milltiroedd yr hawlir amdanynt mewn blwyddyn
- y math o gerbyd a ddefnyddir i deithio
- a oedd unrhyw deithwyr yn yr un cerbyd
- lleoliad y llety
- a oedd y cynghorydd yn aros gyda theulu neu ffrindiau

Gall pob cynghorydd hawlio cyfraniad at gostau Gofal a Chymorth Personol. Pwrpas y taliad hwn yw sicrhau nad yw pobl sydd eisiau bod yn gynghorwyr yn cael eu rhwystro rhag sefyll mewn etholiad oherwydd bod arnynt angen cymorth

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Evch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

ariannol i dalu am eu hanghenion cymorth personol ychwanegol neu i dalu costau ychwanegol i ofalu am eraill er mwyn iddyn nhw allu cyflawni eu dyletswyddau'n effeithiol.

Yn benodol, mae costau gofal misol yn amrywio'n sylweddol. Gall hyn ddibynnu ar nifer y dibynyddion, eu hoedran a ffactorau eraill. Dyma'r trefniadau ar gyfer hawlio costau gofalu am eraill:

- costau gofal ffurfiol (wedi'u cofrestru gydag Arolygiaeth Gofal Cymru) i'w talu yn unol â'r dystiolaeth
- telir costau gofal anffurfiol (heb eu cofrestru) hyd at y gyfradd uchaf sy'n cyfateb i'r Cyflog Byw Gwirioneddol yn y DU ar yr adeg y bydd y costau'n codi
- ni ellir talu'r costau gofal i rywun sy'n rhan o aelwyd yr aelod

A yw unigolion cyflogedig yn gallu bod yn gynghorwyr hefyd?

Mae'n bosibl i gynghorwyr fod yn gyflogedig neu'n hunangyflogedig a bod yn gynghorydd hefyd.

Faint o amser y mae'n rhaid i gynghorwyr ei neilltuo?

Mae hyn yn amrywio yn ôl faint o fusnes y cyngor, yr etholaeth a'r blaid wleidyddol y mae gofyn ei wneud yn y rôl benodol. Rhaid i bob cynghorydd fynd i gyfarfodydd y cyngor llawn ac unrhyw bwyllgorau y maent yn aelodau ohonynt a rhaid iddynt fynd i o leiaf un cyfarfod cyngor dros gyfnod o chwe mis neu cânt eu gwahardd yn awtomatig (oni bai fod y cyngor wedi rhoi goddefeb iddynt, er enghraifft oherwydd eu bod yn cael triniaeth am salwch neu'n gofalu am berthynas agos).

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

A oes rhaid i gyflogwyr ryddhau gweithwyr i gyflawni dyletswyddau'r cyngor?

O dan Ddeddf Hawliau Cyflogaeth 1996 rhaid i gyflogwyr ddarparu amser rhesymol o'r gwaith ar gyfer dyletswyddau cyhoeddus, ond dylech drafod hyn â'ch cyflogwr. Fodd bynnag, dylech fod yn ymwybodol nad oes gofyniad cyfreithiol i gyflogwr dalu i gynghorydd am yr amser y mae'n ei gymryd i gyflawni ei rôl fel cynghorydd.

A all cynghorwyr gael amser o'r gwaith i ofalu am eu teuluoedd?

Mae'n bwysig bod cynghorwyr yn gallu cydbwysu eu dewisiadau gyrfa a'u hymrwymadau teuluol wrth wasanaethu cymunedau ledled Cymru.

Rhaid i gynghorau sefydlu trefniadau yn eu cyfansoddiad (llyfr rheolau'r cyngor) ar gyfer absenoldeb dros dro cynghorwyr am resymau personol ("absenoldeb teuluol").

Nodir yn y gyfraith y caiff cynghorwyr sir gymryd cyfnodau o absenoldeb ar gyfer nifer o gerrig milltir teuluol gan gynnwys genedigaeth babi, mabwysiadu plentyn neu faterion rhieni eraill. Bydd y cyfnod o absenoldeb yn dibynnu ar bwrpas yr absenoldeb. Mae'r trefniadau wedi'u nodi mewn rheoliadau, ynghyd â'r gofynion.

- Absenoldeb mamolaeth, hyd at uchafswm o 26 wythnos pan fo aelod yn bodloni'r amodau a nodir yn y Rheoliadau.
- Absenoldeb oherwydd babi newydd-anedig, hyd at uchafswm o bythefnos, i'w gymryd o fewn 56 diwrnod i eni'r babi.
- Absenoldeb mabwysiadu, a all ddechrau hyd at bythefnos cyn dyddiad lleoli'r plentyn ac sy'n para am 26 wythnos.
- Absenoldeb rhiant, pan fo aelod yn dod yn gyfrifol dros dro neu'n barhaol am blentyn o dan 14 oed. Gall hyn olygu mwy nag un cyfnod o absenoldeb dros

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

flwyddyn benodol.

Caiff cynghorydd sydd â hawl i absenoldeb teuluol fod yn absennol o gyfarfodydd yr awdurdod (ac, os yw'n aelod o'r weithrediaeth, o gyfarfodydd y weithrediaeth) yn ystod y cyfnod o absenoldeb. Fodd bynnag mae'n bosibl i gynghorydd wneud trefniadau i fynd i gyfarfodydd penodol yn ystod cyfnod o absenoldeb os yw'n dymuno, ond rhaid cytuno ar hyn gyda'r awdurdod lleol.

Mae absenoldeb teuluol wedi'i gynllunio i sicrhau bod aelodau sydd ag ymrwymïadau gofal personol brys yn gallu cyflawni'r ymrwymïadau hynny cyn dychwelyd i'w rolau.

A yw cynghorwyr yn cael rhannu swydd?

Mae trefniadau rhannu swydd yn caniatáu i ddau gynghorydd neu fwy ymgymryd â rolau penodol o fewn y cyngor drwy rannu cyfrifoldebau a llwyth gwaith y rôl. Fe wnaeth Deddf Llywodraeth Leol ac Etholiadau (Cymru) 2021 yn ei gwneud yn bosibl i drefniadau rhannu swyddi gael eu rhoi ar waith ar gyfer arweinydd ac aelodau cabinet cyngor sir. Gwnaeth hyn drwy gynyddu nifer uchaf y cynghorwyr y mae'r gyfraith yn caniatáu iddynt fod mewn cabinet, pan fydd trefniadau rhannu swyddi ar waith. Arweinydd y cyngor sy'n penderfynu ar benodiadau i'r cabinet, gan gynnwys a ddylid gwahodd cynghorwyr i ymgymryd â rôl weithredol ar sail rhannu swydd.

Gall trefniadau rhannu swydd gynnig nifer o fanteision, gan gynnwys:

- y cyfle i gynghorwyr iau neu gynghorwyr llai profiadol, a allai fod â chyfrifoldebau gofalu neu gyfrifoldebau eraill, gymryd rhan fel aelod o'r cabinet
- annog pobl iau i gymryd rhan mewn democratiaeth leol drwy ystyried sefyll mewn etholiad
- fel rhan o raglen datblygu gyrfa, galluogi rhagor o unigolion i weithredu ar lefel cabinet

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Enwch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Sut y mae cynghorwyr yn sicrhau ac yn cynnal cydbwysedd rhwng bywyd a gwaith?

Nid oes unrhyw ddarpariaethau mewn deddfwriaeth sy'n delio'n benodol â chefnogi cydbwysedd rhwng bywyd a gwaith, ac iechyd meddwl. Fodd bynnag, mae gan gynghorau rwymedigaethau yng nghyswllt Deddf Cydraddoldeb 2010 a Deddf Hawliau Dynol 1998 o ran eu polisiau, eu systemau a'u gweithdrefnau.

Sut y mae disgwyl i gynghorwyr ymddwyn?

Mae fframwaith safonau moesegol statudol ar gyfer pob cynghorydd. Mae'n rhoi arweiniad i aelodau etholedig ar y safonau ymddygiad priodol a ddisgwylir ganddynt wrth ymgymryd â'u rolau, gan roi sicrwydd i'r cyhoedd y bydd camau'n cael eu cymryd os bydd pethau'n mynd o chwith.

Mae holl aelodau etholedig cynghorau sir a chynghorau bwrdeistref sirol, cynghorau cymuned, awdurdodau tân ac achub, ac awdurdodau parciau cenedlaethol yng Nghymru wedi'u rhwymo gan y Cod Ymddygiad statudol. Mae'r Cod yn gosod cyfres o safonau gorfodadwy ar gyfer y ffordd y dylai aelodau ymddwyn, o ran eu gallu swyddogol ac (mewn rhai achosion) o ran eu bywyd personol hefyd.

Mae'r fframwaith yn cynnwys set o ddeg egwyddor ymddygiad cyffredinol ar gyfer aelodau (sy'n deillio o 'Saith Egwyddor Bywyd Cyhoeddus' yr Arglwydd Nolan). Dyma'r egwyddorion:

- anhunanoldeb
- gonestrwydd
- gonestrwydd a phriodoldeb
- dyletswydd i gynnal y gyfraith
- stiwardiaeth
- gwrthrychedd wrth wneud penderfyniadau

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Evch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

- cydraddoldeb a pharch
- bod yn agored
- atebolrwydd
- arweinyddiaeth

Rhaid i bob prif gyngor sefydlu pwyllgor safonau i hyrwyddo a chynnal safonau uchel o ymddygiad gan eu haelodau ac aelodau'r cynghorau tref a chymuned yn yr ardal. Mae eu rôl yn cynnwys cynghori'r awdurdod ar fabwysiadu a gweithredu cod ymddygiad, helpu aelodau i gadw at y cod, cefnogi arweinwyr grwpiau gwleidyddol i gynnal safonau uchel o ymddygiad yn eu grwpiau gwleidyddol a threfnu neu ddarparu hyfforddiant i aelodau ar faterion sy'n ymwneud â'r cod. Mae un o swyddogion y cyngor a elwir yn swyddog monitro yn gweithio'n agos gyda'r pwyllgor safonau i'w gefnogi i ddarparu cyngor o ddydd i ddydd i aelodau ar faterion ymddygiad. Rhaid i Bwyllgorau Safonau lunio adroddiad blynyddol a chefnogi arweinwyr grwpiau gwleidyddol i gyflawni eu dyletswydd statudol i gynnal safonau ymddygiad yn eu grŵp gwleidyddol.

Caiff unrhyw un wneud cwyn i **Ombwdsmon Gwasanaethau Cyhoeddus Cymru** fod aelod wedi methu â chydymffurfio â chod ymddygiad ei awdurdod. Pan fydd yr Ombwdsmon yn penderfynu bod ymchwiliad yn briodol, gall gynnal yr ymchwiliad ei hun neu gyfeirio'r mater at y swyddog monitro perthnasol ar gyfer ymchwiliad, ac yna ddyfarniad, gan y pwyllgor safonau lleol.

Dyma enghreifftiau o'r ffyrdd y gall aelod dorri cod ymddygiad awdurdod: ymddwyn mewn ffordd sy'n dwyn anfri ar rôl aelodau neu ar yr awdurdod, neu mewn ffordd sy'n effeithio'n negyddol ar enw da'r awdurdod; peidio â thrin pawb yn gyfartal, boed hynny ar sail rhyw, hil, anabledd, cyfeiriadedd rhywiol, oedran neu grefydd.

Mae **Panel Dyfarnu Cymru** yn ystyried achosion sy'n cael eu cyfeirio ato gan yr Ombwdsmon am eu bod yn achosion mwy difrifol o dorri'r cod ymddygiad. Mae'r Panel Dyfarnu hefyd yn gwrando ar apelïadau gan aelodau yn erbyn penderfyniadau pwyllgorau safonau.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Pa gefnogaeth mae cynghorwyr yn ei chael i'w helpu yn eu rôl?

Yn ôl y gyfraith, rhaid i gynghorau sicrhau bod hyfforddiant a chyfleoedd datblygu rhesymol yn cael eu darparu i'w haelodau. Rhaid i bob aelod (heb gynnwys Arweinydd cyngor), o dan drefniadau gweithredol, gael cyfle i gael adolygiad blynyddol o'i anghenion hyfforddi. Rhan o hyn yw cyfle i gael cyfweiliad â rhywun y mae'r cyngor yn ystyried ei fod "yn briodol gymwys" i roi cyngor ar anghenion hyfforddi a datblygu aelod. (a7, Mesur Llywodraeth Leol (Cymru) 2011). Gall yr arweinydd hefyd ofyn am adolygiad o'i anghenion hyfforddi os yw'n dymuno gwneud hynny.

Sut y gall cynghorau helpu cynghorwyr i roi gwybod i'r cyhoedd beth maent wedi bod yn ei wneud?

Rhaid i gynghorau fod â threfniadau i ganiatáu i unrhyw gynghorydd gyhoeddi "adroddiad blynyddol" (a5, Mesur Llywodraeth Leol (Cymru) 2011). Dylai cynghorau sicrhau bod adroddiadau blynyddol yn cael eu drafftio er mwyn dangos i'r etholwyr yr ystod o ddyletswyddau y mae cynghorwyr yn eu cyflawni, a'u cysylltiad â chynlluniau lleol.

Dim ond gwybodaeth ffeithiol y dylid ei chynnwys mewn adroddiadau blynyddol, a dim ond gweithgareddau sy'n cael eu gwneud gan y cynghorydd unigol mewn cysylltiad â rôl y cyngor y dylid eu cynnwys. Ni ddylai'r cynnwys fod yn bleidiol wleidyddol ac ni ddylai fod yn feirniadol o aelod arall, grŵp arall, na swyddog neu swyddogion y cyngor.

Mae cynghorwyr yn cyflawni amrywiaeth enfawr o swyddogaethau. Mae'n bwysig codi ymwybyddiaeth y cyhoedd o'r rolau hyn, a gwaith cynghorwyr ar gyfer y cymunedau maent yn eu gwasanaethu; mae adroddiadau blynyddol yn

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Evch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

debygol o chwarae rhan bwysig yn hyn. Gall cynghorau ddatblygu templed safonol ar gyfer adroddiadau o'r fath i wneud y dasg yn haws, a gallai hwn gynnwys manylion am y materion y dylid eu cynnwys ac na ddylid eu cynnwys.

Rhan 3: cyflwyniad i gyfranogiad cyhoeddus

Beth yw cyfranogiad y cyhoedd?

Mae cyfranogiad y cyhoedd yn ymwneud â chynghor a chymunedau yn cydweithio â'i gilydd ac â phartneriaid, megis y sector gwirfoddol, elusennau a busnesau i ddarparu ac i wella gwasanaethau i bobl leol.

Mae cyfranogiad y cyhoedd yn ddull sy'n cydnabod ac yn gwerthfawrogi cyfraniad gweithredol pobl leol wrth nodi, ffurfio a gwerthuso'r gwasanaethau y maen nhw a'u teuluoedd yn dibynnu arnynt. Mae hyn yn wahanol i ymgynghori, sydd fel arfer yn cyfeirio at gais am sylwadau am newid y bwriedir ei wneud.

Pam y mae'n bwysig?

Nid yw pawb yr un fath: maent yn dod o gefndiroedd a diwylliannau gwahanol, mae ganddynt sgiliau gwahanol, anghenion gwahanol ac uchelgeisiau gwahanol. Mae rhai yn cyfathrebu drwy wahanol ieithoedd, yn wynebu heriau gwahanol, rhai corfforol a rhai nad ydynt yn gorfforol, ac mae gan eraill amrywiaeth o gyfrifoldebau dros bobl eraill. Yr her yw sicrhau bod gwahaniaethau rhwng pobl yn cael eu croesawu a'u hystyried wrth ddatblygu gwasanaethau lleol a'r cyfreithiau sy'n rheoli bywydau bob dydd unigolion.

Pwy sy'n gyfrifol am sicrhau bod gan y cyngor drefniadau ar waith ar gyfer gwir gyfranogiad yn

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

hytrach na geiriau teg?

Mae'r gyfraith yn ei gwneud yn ofynnol bod pob cyngor sir yn cyhoeddi strategaeth, neu gynllun, sy'n nodi sut y mae'n bwriadu annog pobl leol i gymryd rhan. Wrth baratoi ei strategaeth rhaid i'r cyngor ymgynghori â phobl leol a phartïon eraill sydd â diddordeb i sicrhau bod eu syniadau a'u safbwyntiau'n cael eu defnyddio wrth ddatblygu'r cynllun.

Rhaid i'r cyngor hefyd adolygu ei strategaeth cyfranogiad y cyhoedd cyn gynted â phosibl ar ôl etholiad llywodraeth leol a gall adolygu'r strategaeth ar unrhyw adeg arall sy'n briodol yn ei farn ef.

Dylai'r strategaeth, pan gaiff ei chyhoeddi, nodi sut y mae wedi cael ei datblygu a phwy sydd wedi bod yn gysylltiedig â hi, gan gynnwys pan fo'n disodli strategaeth hŷn. Dylai nodi'r egwyddorion sylfaenol y bydd y cyngor yn eu defnyddio i lunio ei ddull o gynnwys y cyhoedd, gan gynnwys sut y bydd yn galluogi pobl o bob cefndir ac o bob oed i gymryd rhan yn y broses o wneud penderfyniadau.

Beth ddylai strategaeth cyfranogiad y cyhoedd ei gynnwys?

Rhaid i'r strategaeth gynnwys:

- ffyrdd o godi ymwybyddiaeth pobl leol o swyddogaethau'r cyngor
- sut y bydd y cyngor yn codi ymwybyddiaeth pobl leol ynghylch sut i ddod yn aelod o'r cyngor a beth mae cynghorwyr yn ei wneud
- sut y bydd y cyngor yn rhoi mynediad i bobl leol at wybodaeth am benderfyniadau a wneir, neu sydd i'w gwneud, gan y cyngor
- sut y bydd y cyngor yn hyrwyddo ac yn cefnogi ffyrdd i bobl leol gyflwyno sylwadau i'r cyngor am benderfyniad cyn ac ar ôl iddo gael ei wneud
- trefniadau ar gyfer dwyn barn y cyhoedd i sylw pwyllgorau trosolwg a chraffu

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

- sut y bydd y cyngor yn codi ymwybyddiaeth ymysg aelodau o fanteision defnyddio cyfryngau cymdeithasol i gyfathrebu â phobl leol

Egwyddorion ymgysylltu â'r cyhoedd

Wrth roi camau ar waith ar gyfer cyfranogiad y cyhoedd, dylai cynghorau roi sylw i'r "egwyddorion ymgysylltu â'r cyhoedd" sydd wedi'u llunio gan Cyfranogaeth Cymru:

- Cynllunio'r ymgysylltu yn effeithiol i wneud gwahaniaeth.
- Annog a galluogi pawb yr effeithir arnynt i gymryd rhan, os ydynt yn dymuno.
- Cynllunio a chyflawni'r ymgysylltu mewn ffordd amserol a phriodol.
- Gweithio gyda sefydliadau partner perthnasol.
- Bydd yr wybodaeth a ddarperir yn ddi-jargon, yn briodol ac yn ddealladwy.
- Ei gwneud yn haws i bobl gymryd rhan.
- Galluogi pobl i gymryd rhan yn effeithiol.
- Rhoddir yr adnoddau a'r gefnogaeth briodol i ymgysylltu er mwyn iddo fod yn effeithiol.
- Mae pobl yn cael gwybod am effaith eu cyfraniad.
- Dysgu a rhannu gwersi i wella'r broses ymgysylltu.

Wrth ystyried eu dull o gynnwys y cyhoedd, dylai cynghorau hefyd ystyried y **Daith tuag at Ymgyfraniad** a luniwyd gan Gomisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol Cymru.

Deisebau

Cynlluniau deisebau

Rhaid i bob prif gyngor yng Nghymru nodi sut y bydd yn defnyddio deisebau i gefnogi penderfyniadau lleol.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Evch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Beth yw deiseb?

Mae deiseb yn ffordd gydnabyddedig i bobl sy'n rhannu'r un pryder neu sy'n pledio'r un achos allu mynegi eu barn wrth sefydliad. Fe'u defnyddir yn aml i awgrymu ffyrdd newydd o wneud pethau ond fe'u defnyddir hefyd i gofnodi siom unigolion â materion penodol.

Yn draddodiadol, dogfennau papur oedd deisebau, a oedd yn nodi safbwynt penodol ac yn gwahodd pobl i gefnogi'r farn honno drwy ychwanegu eu llofnodion at y ddogfen. Yna byddai'r ddogfen, gyda'r llofnodion, yn cael ei chyflwyno i'w hystyried.

Deisebau electronig

Yn sgil y datblygiadau mewn technoleg, rhaid i gynghorau yn awr nodi sut y byddant yn cefnogi deisebau electronig. Rhaid i'r trefniadau nodi:

- sut y gellir cyflwyno deiseb i'r cyngor
- sut a phryd y bydd y cyngor yn cydnabod derbyn deiseb
- y camau y gall y cyngor eu cymryd mewn ymateb i ddeiseb y mae'n ei chael
- yr amgylchiadau (os oes rhai) pan na all y cyngor gymryd camau pellach mewn ymateb i ddeiseb
- sut a phryd y bydd y cyngor yn darparu ei ymateb i ddeiseb i'r sawl a gyflwynodd y ddeiseb ac i'r cyhoedd

Rhaid i brif gyngor adolygu ei gynllun deisebau o bryd i'w gilydd ac, os yw'r cyngor o'r farn ei fod yn briodol, adolygu'r cynllun.

Wrth hybu defnyddio deisebau electronig, bydd angen i gynghorau hefyd wneud trefniadau ar gyfer pobl nad ydynt yn gallu creu dogfennau electronig neu gymryd rhan mewn proses electronig.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Caniatáu i'r cyhoedd weld gwybodaeth

Mynd i gyfarfodydd llawn a phwyllgorau'r cyngor

Mae rheolau'n bodoli ynghylch sut y gall y cyhoedd gael mynediad i gyfarfodydd llawn cynghorau a'u his-bwyllgorau. Mae gan y cyhoedd hawl i fynd i gyfarfodydd cyngor llawn prif gyngor a chyfarfodydd ei bwyllgorau ond gellir eu heithrio o gyfarfod lle trafodir materion cyfrinachol. Bydd hyn yn cynnwys adegau pan fo'r drafodaeth yn delio â gwybodaeth bersonol sensitif. Er y gall aelodau'r cyhoedd fynd i'r cyfarfodydd hyn, nid oes gan y cyhoedd hawl awtomatig i siarad.

Papurau ar gyfer cyfarfodydd

Rhaid i gynghorau gyhoeddi amrywiaeth o ddogfennau sy'n ymwneud â'u cyfarfodydd ar wefan y cyngor. Mae hyn yn cynnwys yr agenda, papurau ategol a hysbysiad o'r cyfarfod. Bydd hyn yn cynnwys manylion ynghylch pryd a lle cynhelir y cyfarfod. Efallai na fydd rhai o'r papurau ar gyfer y cyfarfod yn cael eu cyhoeddi mewn achosion lle mae'r wybodaeth yn cael ei hystyried yn gyfrinachol. Yn dilyn y cyfarfod, cyhoeddir nodyn o'r penderfyniadau a dilynr hynny gan set lawn o gofnodion.

Y Ddeddf Rhyddid Gwybodaeth

Mae Cynghorau'n rhwym wrth Ddeddf Rhyddid Gwybodaeth 2000, y Rheoliadau Gwybodaeth Amgylcheddol, a Rheoliad Cyffredinol ar Ddiogelu Data (GDPR) y DU. Gall unrhyw un wneud cais i gyngor am wybodaeth sydd ganddo. Mae'r Ddeddf yn ymdrin â'r holl wybodaeth a gofnodwyd ac nid gwybodaeth sy'n ymwneud â chyfarfodydd yn unig. Mae gwybodaeth am sut y mae cynghorau'n delio â cheisiadau am wybodaeth ar gael ar wefan pob cyngor, ynghyd â manylion am sut i wneud cais.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Local democracy in Wales: introduction to governance in local government

Introduction

Information on what the law requires in relation to the political governance of principal councils. To explain how political governance should work the following topics will be explained:

- what is the full council
- what executive arrangements are
- how the functions and responsibilities of full council and the executive are determined
- what are committees, including what is meant by 'political balance' of membership
- what are constitutions and why are they important
- the rules about council meetings including agendas, minutes and recording of decisions, publication of documents and public inspection, attending and viewing council meetings
- the rules about meetings of the executive including agendas, minutes and recording of decisions, publication of documents and public inspection, attending and viewing council meetings
- what is scrutiny and why it is important
- what is a governance and audit committee and what are its main functions
- what is the Code of Recommended Practice on Local Authority Publicity
- why are the roles of some senior officers set out in law
- what are politically restricted posts
- what is the role of the independent adjudicator
- what is the code of conduct for local government employees

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

When and how does the council get elected?

Council elections in Wales are held every 5 years. There is not an option in Wales for councils to have elections by a third of their members every year on an on-going basis. An election where every elected position or 'seat' in a council in Wales is being elected at the same time is called an 'ordinary election'. It is the ordinary election that happens every 5 years; the day of election for ordinary elections is fixed by law and is usually the first Thursday in May. Sometimes a vacancy in a particular 'seat' arises in between each ordinary election. For example, this can happen because someone resigns, this will result in a 'by election' to replace them. There cannot normally be a by election within 6 months of an ordinary election and if a vacancy occurs during this 6 month period, the 'seat' will remain vacant until the ordinary election happens.

Each council area is divided into wards which are decided by an independent body called the Local Democracy and Boundary Commission. The people in each ward are then represented by one or more councillors, depending on how many people live in the ward. Wards with more than one councillor are called 'multi-member'.

Councils can choose between two ways in which an election can be run, 'first past the post' (FPTP) or the Single Transferable Vote (STV). FPTP has been the only voting system used to elect councils in Wales since the introduction of elected local government in the late 19th century. Voters mark their selection (or selections in multi-member electoral wards) of candidates with a cross. Under FPTP the candidates with the highest number of votes are elected, up to the number of councillors to be elected from that electoral ward. STV is a "preferential" voting system, which means voters are asked to rank the available candidates in order of preference. Voters may choose to rank all the available candidates (using numbers rather than a cross) or only as many as they wish, which may be as few as just one.

Anyone over the age of 16 who is legally resident in Wales can vote but in order to do so you must register. You can find out who can vote and how to register

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Enwch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

here. [Register to Vote](#).

Details of elections, including who is standing, how you can vote and where, can be found on your council's website in the period before the election. In the lead up to elections, you can also find details on [Who Can I Vote For?](#) and [Where Do I vote?](#) Both Who Can I Vote For and Where Do I Vote sites are run by a charity called [Democracy Club](#).

What is the difference between the full council and the executive?

The 'full council' is the term used when all of the elected members of a council meet together. The law requires all councils to hold an annual general meeting after an ordinary election and then once a year. This is the meeting where the elected members take important decisions about who they will elect as the chair of the council or presiding member of the council. The chair or presiding member does not have decision making responsibilities for budgets or services but is an important senior figure in the council and will chair all the meetings of the full council. There are also some roles in the council which are about civic traditions and ceremonial functions. These roles are usually called the mayor and deputy mayor (sometimes lord mayor) and who will undertake them is also decided at the annual general meeting.

Decisions are taken by the full council, some committees with particular legal status, such as licensing committees, or by the executive of the council. The executive of the council is made up a small number of members (the number is determined by law), usually made up of the party elected with the most seats or where there is no party with a majority of seats a 'coalition' of members from parties who agree to work together.

Some elected members are not members of political parties and these are called 'independent' members. Sometimes independent members with similar views form an 'independent group' which is recognised in the law for the purposes of

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Evch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

forming a coalition and for allocating seats on the council's committees. There is no requirement for independent members to form or join a group. Independent members in this situation are usually called 'unaffiliated'.

There are strict legal rules about how this is done and all groups of independent members who chose to work together on a regular basis and all the members elected to the council representing the same political party must give notice to the appropriate officer of the council that they wish to be regarded as a political group. As well as determining the allocation of places on committees, this also enables the political group to appoint political assistants. There are strict legal rules about this including how the numbers of assistants are to be calculated and the salary they are to be paid. These roles provide support and research capability for the political groups and allows for a separation of professional officer and political advice.

In terms of the executive, councils in Wales can chose between a leader and cabinet or an elected mayor and cabinet 'model'. Elected mayors can also be adopted as the executive model where the public in the council area start a petition and the petition collects enough signatures from voters in the council area to require a referendum to be held. If enough people from the council area vote 'yes' to having an elected mayor in the referendum then an election is held to elect the mayor and the mayor chooses a cabinet from the members of the council. If the initiative to have an elected mayor has been made by the council itself, there must still be a referendum and voters must support the introduction of the elected mayor for the change to be made. The elected mayor is in addition to the number of elected members elected at the ordinary election.

There are currently no elected mayors in Wales and all of the 22 principal councils have decided to have an executive leader and cabinet to make decisions about the day to day running of many aspects of the council's business. The executive leader, more commonly known as the 'leader' is also elected from among the body of councillors at the annual general meeting. The leader will then choose a number of councillors called 'cabinet or executive' members to work with them. Together they form the cabinet or executive of the council.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Enwch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Usually each cabinet member will have responsibility for a service area or areas called a 'portfolio' such as education, social services or community services. The full council will then agree a scheme of decision making which sets out which decisions can be made by cabinet and which decisions are to be made by full council. There are some decisions which are by law required to be made by the full council, these include setting the budget and how much council tax everyone pays.

To encourage and support people from diverse backgrounds who want to become elected members and also be members of the executive the law enables a number of cabinet posts, including the executive leader, to be fulfilled on a job sharing basis by elected members. This is the only reason allowed in law for the Cabinet to exceed the maximum number of 10 members, as if there are job sharing posts in the Cabinet it can include up to 13 members but in effect this is still equivalent to 10 cabinet posts. This works in the same way as if two employees job share a one full time role. The law also enables councils to make provision in their constitutions about 'assistants to the executive'. The elected members fulfilling these roles are not members of the executive but can assist members of the executive in their work. The purpose is to support diversity and give elected members the opportunity to gain experience.

How is it decided whether the full council or the executive make decisions about something?

There is detailed and complex law which requires some decisions to be made by the full council and these decisions cannot be delegated to the executive. As noted above this includes agreement of the budget and council tax. There are then some functions which law says can be undertaken by the cabinet but they do not have to be (these are sometimes called 'local choice functions'). Finally there are also functions that the law says cannot be the sole responsibility of the cabinet.

When elected members are taking decisions and acting within the law, the law

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

protects them from legal actions against them as individual people by providing councils with the ability to have 'indemnities'. This means that where a legal action is brought against an individual elected member because of something they did or a decision they made whilst they were acting on behalf of the council the council will meet the costs to the councillor of defending that legal action.

What is a Committee?

A committee is made up of a small group of the members of the full council. The law requires councils to establish certain committees. These include at least one scrutiny committee, a governance and audit committee, a licensing committee and a planning committee. Licensing and planning committees can make decisions and have very specific legal remits and status. They will not be considered further in this handbook.

The law also requires that most of the committees are 'politically balanced'. In other words that the seats on each committee reflect the political make-up of the council, so if a party or independent group had 40% of the seats on the full council it will be allocated 40% of the seats on each committee of the council which the law requires to be a 'politically balanced' committee. The cabinet is not a committee of the council and therefore does not have to be 'politically balanced'.

Sometimes councillors can change their membership of political parties (sometimes called 'crossing the floor') or independent members leave or join a 'registered' group in between elections. If this happens then the allocation of seats to parties and independent groups will need to be recalculated.

Councils in England can choose to operate a 'committee' system of political governance. It is usually operated by smaller councils with a smaller number of functions which do not include education and social services. All councils in Wales carry out the full range of local government functions and so this system of governance is not available to councils in Wales.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

What is a council constitution and why is it important?

All principal councils are required by law to prepare and agree a constitution. They are also required to publish it electronically, keep it up to date and revise the published copy within 5 days of agreeing an amendment. The constitution is the blueprint for how the council is governed to ensure its business is conducted in an orderly and legal way. It is an important document and will be lengthy and complex. This is because of the complexity of council business and the range of matters the constitution is required to cover. It will include matters such as how it is decided who will make what decisions, the operation of meetings, the allocation of chairs to committees, protocols between the executive and scrutiny committees, financial procedures and many other things. Councils are therefore required to provide a guide to the constitution to help people navigate it and find out what it is they need to know.

One of its key aspects is setting out the council's scheme of delegated decision making. Although some decisions are by law required to be made by the full council, others can be delegated to the council executive or senior staff. This is a sensible approach as councils have multi million pound budgets, employ thousands of people, and provide a range of important services to their communities meaning many decisions are taken every day about important things which impact on everyone in the council's area. It would be impossible for all of these decisions to be taken by the full council and so the council agrees a 'scheme of delegations' which forms part of its 'constitution'. This sets out who can take various kinds of decisions relating to the delivery of the council's services and its other business. The council's constitution will also set out where cabinet decisions are reached collectively (that is, by the whole cabinet acting together), or where individual members of cabinet may make decisions (within a "portfolio" of matters set out in the constitution).

It is the responsibility of one of the council's senior officers to keep the constitution up to date and ensure decision making within the council complies

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

with the rules set out in its own constitution.

What does legislation say must be in a council's constitution?

Councils must prepare and publish a constitution (s37(1), Local Government Act 2000).

The constitution must set out such information as Welsh Ministers direct (s37(1)(a)), a copy of the council's standing orders (s37(1)(b)), the council's code of conduct (s37(1)(c)) and "such other information (if any) as the council consider appropriate" (s37(1)(d)). A copy of the direction to councils from Welsh Ministers setting out the information required to be included in the constitution can be accessed here ***(include hyperlink to the direction which is in the statutory guidance – not yet available)***.

The constitution must also so set out financial procedure rules. These are rules setting out how the council spends money, including the signing of the statement of accounts. It must set out procedure rules for contracting and procurement.

Councils must establish standing orders for the signing of minutes of extraordinary meetings, as well as for the recording of votes (Regulation 4, Schedule 2, Local Authorities (Standing Orders) (Wales) Regulations 2006). Standing orders must also deal with the appointment and dismissal of certain senior officers (s10, Local Government Measure 2011, Schedule 1, Local Authorities (Standing Orders) (Wales) Regulations 2006).

Overall, constitutions should demonstrate how the council meets the requirements of the Local Government Act 1972 and Local Government Act 2000 (and other relevant enactments) in how it organises ("convenes") formal meetings and carries out council business.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

What is the guide to the constitution?

Councils must also prepare and publish a guide to the constitution (s45, Local Government and Elections (Wales) Act 2021, amending s37, Local Government Act 2000).

In producing the guide to the constitution, councils should consider:

- the likely audience for such a guide
- how they will ensure that the needs of that audience are captured and understood
- how they will ensure in that context that a guide is fully accessible, and useful

The intention is to make it easier for local people to understand how the council functions and to empower them to engage in local democracy. The guide should:

- explain, in ordinary language, the key components of the constitution
- enable the general public to understand how the council operates and makes decisions
- focus on those parts of the constitution that are most visible to the public and those parts governing how the council interacts with the public

An effective constitution guide will not be an annotated index of the constitution but will explain in ordinary language the inner workings of the council's system of governance.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

What are the rules about meetings, agendas, minutes, public access and recording of decisions?

There is detailed legislation setting out the rules of council meetings, both for the council and for executives. These rules also set out how members are to be notified or 'summoned' to the meetings, how and when the minutes are to be published and how decisions are to be recorded. Unless there are extraordinary circumstances, councils must give public notice of a meeting at least 3 clear days before the meeting and must publish the notice electronically. The agenda and papers for the meeting must also be published electronically at this time (subject to any legal restrictions about publishing any information which is considered confidential or exempt). Councils will summon elected members to the meeting electronically, unless a member has given notice in writing that they want the notice to be posted or delivered to them at home.

Council meetings can be held in person at a specified location or locations, virtually or a mix of physical and virtual (call hybrid meetings). The council's constitution will set out detailed rules for how a particular meeting is to be conducted, how often the council or committee will meet, the time and day it will meet, how questions will be asked during the meeting and how people from outside of the council will be invited to participate.

After the meeting the law requires that a note of any decisions made is published electronically within 7 working days of the meeting and that the full minutes of the meeting are agreed at the next meeting of the council, committee or cabinet.

Members of the public are able to access all meeting papers and attend all meetings of councils, cabinets and committees either in person or remotely if the meeting is being held virtually or as a hybrid meeting. They are not usually able to participate in a meeting unless they have been invited for a specific purpose, for example, to provide an account of their personal experiences of a service at

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

a scrutiny committee. There are some exceptions to this set out in law where the meeting agenda includes discussion of issues that are confidential or exempt (i.e. commercially sensitive or involve the personal details of staff of the council).

Councils in Wales are required to broadcast meetings of their full council on the internet. The meeting should be broadcast 'live' and the recording available for members of the public and others to review at later dates. This is so people who are not able to attend or view the meetings as they are taking place have access to local democracy and can see how and what decisions are being made by local elected representatives. Although the law currently only requires the broadcasting of full council meetings, councils are encouraged to broadcast as many meetings as possible to encourage and support participation by as many people as possible in local democracy.

Can you tell me more about how council meetings are run and what councils are required to do?

The key legal provisions about the statutory arrangements for meetings of full councils, their committees and sub-committees and joint committees are set out in Part 5A of and Schedule 12 to the Local Government Act 1972. The equivalent arrangements for meetings of a council's executive are set out in The Local Authorities (Executive Arrangements) (Decisions, Documents and Meetings) (Wales) Regulations 2001 and are **dealt with separately below**.

The arrangements are designed to ensure the council conducts its business and reaches decisions in an open and transparent manner. Members of the public should be able to track the course of council business, by being able to attend meetings in person or remotely and by having access to the various meeting papers, reports and background papers (subject to any legal restrictions highlighted below). Councils can now meet using electronic means and need to follow **interim statutory guidance on multi-location meetings**.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

How are full council meetings, their committees, sub-committees and joint committees run?

Meetings of full council, committees, sub-committees and joint committees

Meetings of councils (in this section the term covers meetings of committees, sub-committees and joint committees also) must normally be open to the public, who may attend in person or remotely, depending on the arrangements for the meeting (see below). The right of the public to attend council meetings is set out in legislation (s100A, Local Government Act 1972), but occasionally they can be excluded from a meeting if certain matters will be discussed (s100A(2), Schedule 12A, Local Government Act 1972).

The public will be excluded from a meeting or just part of a meeting if the item or items of business deal with confidential or exempt information. These terms are defined in sections 100A(3) and 100I of the 1972 Act respectively.

Members of the public have no automatic right to speak at formal council meetings. They are meetings held in public, rather than public meetings.

Public notice of council meetings in Wales must be published electronically at least 3 clear days before the meeting. Occasionally, a meeting may be convened at shorter notice, in which case the notice must be published electronically when the meeting is convened.

When the legislation requires the council to publish a notice or a document electronically, this means that the council must publish the notice or documents on their website.

The public notice must include certain information providing details of the arrangements for the meeting (including whether it is open to the public, being held through remote means, is hybrid, its location and how to access a remote

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

meeting).

Copies of the agenda and connected reports for a council meeting must be published electronically at least 3 clear days before the meeting, unless the meeting has been arranged at shorter notice in which case the documents must be published when it is arranged. Arrangements exist for papers to be circulated later under special “urgency” requirements, with the approval of the Monitoring Officer.

Papers or parts of papers which relate to confidential or exempt information must be withheld from publication.

Where members of the public may be present in person at a council meeting, a reasonable number of copies of the agenda and reports must be provided for their use and copies may be supplied on request (and subject to payment) to any newspaper.

After a council meeting, the minutes, agenda and accompanying reports must be published electronically and remain accessible electronically to members of the public for at least 6 years from the date of the meeting. If the meeting reports were informed by any background papers, the background papers must also be published electronically and remain accessible electronically for at least 6 years from the date of the meeting. If it is not reasonably practicable to publish a background document (for example, if it is a petition or a fragile historic charter) a copy of the document must be available for inspection at the offices of the council for at least 6 years from the meeting.

Minutes must be prepared, approved and published electronically after every council meeting; these constitute the formal legal record of the meeting and its decisions, notwithstanding the presence of any recording of the meeting and its proceedings. However, the minutes are not formally approved until the next meeting of the relevant council or committee, which may be some weeks or even months. In the meantime, as soon as practicable after a council meeting, and no later than 7 working days after the meeting, a council must publish electronically a short note of the meeting which sets out the names of councillors

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Enwch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

who attended the meeting, any apologies for absence, any declarations of interest and any decisions taken at the meeting (but excluding anything decided when the meeting was closed to the public).

For Cabinet proceedings, councils must adhere to formal requirements for the publication of agendas, minutes and reports as set out in the Local Authorities (Executive Arrangements) (Decisions, Documents and Meetings) (Wales) Regulations 2001 (as amended).

The 2001 Regulations were amended by the Local Authorities (Executive Arrangements) (Decisions, Documents and Meetings) (Wales) (Amendment) Regulations 2021 to remove the requirement for hard copy versions of Cabinet meeting documents to be made available for inspection by members of the public at offices of the council (other than in exceptional circumstances). The amending regulations introduced requirements for councils to make Cabinet meeting documents available electronically, on their websites. The arrangements for Cabinet meetings are similar to those which apply for other council meetings, but there are some differences.

How are cabinet meetings, their committees and sub-committees run?

In this section, references to cabinet meetings also includes meetings of any committees or sub-committees of the cabinet.

As with other council meetings, meetings of the cabinet must normally be open to the public, subject to similar restrictions about meetings or parts of meetings where an item or items of business deal with confidential or exempt information. The definitions of these terms are the same as for other council meetings.

Public notice of cabinet meetings must be published electronically (again, this means on the authority's website) 3 clear days before the meeting or at the time it is convened, if, exceptionally, it is convened at shorter notice. The public

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

notice must include certain information providing details of the arrangements for the meeting (including whether it is open to the public, being held through remote means, is hybrid, its location and how to access a remote meeting).

Copies of the agenda and connected reports for a cabinet meeting must be published electronically at least 3 clear days before the meeting, unless the meeting has been arranged at shorter notice in which case the documents must be published when it is arranged. Papers or parts of papers which relate to confidential or exempt information must be withheld from publication. Where members of the public may be present in person at a cabinet meeting, a reasonable number of copies of the agenda and reports must be provided for their use.

As soon as reasonably practicable after a meeting at which an executive decision has been taken, a written statement must be produced by the council officer attending the meeting which formally records the decision, the date it was made, the reasons for the decision, details of any consultation undertaken on the matter in question, the names of the members of the cabinet members who attended the meeting and any apologies for absence. The written statement must also record any declarations of interest declared by any cabinet members at the meeting and, in respect of any declarations of interest, record any dispensation granted by the council's standards committee.

Similar requirements apply if the council's constitution and executive arrangements provide for an executive decision being taken by an individual member of the cabinet, a written statement must be produced as soon as practicable by a council officer recording the decision and the same information listed in the paragraph above (although it will name only the individual cabinet member who took the decision). Normally, an executive decision made by an individual member of the cabinet must not be implemented until the written statement has been produced, but in exceptional circumstances, the decision may be implemented before the statement is produced if the decision-maker obtains agreement from the chair of the related council scrutiny committee, (in the absence of such a person) the chair of the council or (in the absence of either of the preceding persons) the vice-chair of the council.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Evch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Any written statements about executive decisions (whether taken by cabinet members collectively or by an individual) must be published on the council's website as soon as reasonably practicable, together with any reports relevant to the decision. Copies of cabinet meeting agendas, any written statements and any relevant reports may be supplied on request (and subject to payment) to any newspaper.

If the reports related to an executive decision were informed by any background papers, the background papers must also be published electronically as soon as reasonably practicable after the written statements have been published. If it is not reasonably practicable to publish a background document (for example, if it is a petition or a fragile historic charter) a copy of the document must be available for inspection at the offices of the council.

Any written statements, reports and background papers related to an executive decision must remain accessible electronically by members of the public or, as appropriate, remain available for inspection, for at least 6 years from the date on which the decision was made.

Scrutiny

What is scrutiny and why is it important?

The purpose of scrutiny is to hold the executive to account for the decisions it makes. An important part of this process is to ensure lessons are learnt and services and decision making can be improved in the future. Scrutiny is an important part of a council's own systems for improving its performance. Council executives should be open to scrutiny as it is also an important part of creating confidence, transparency and interest in local democracy. It is also important to ensure participation in democracy is protected and is as diverse as the communities, both of interest and geography, within the council area.

To support their work, scrutiny committees have extensive powers in law to call

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

members of the executive, council staff and other witnesses to give evidence at meetings, to examine papers and documents and to 'call-in' decisions of the executive.

Councils must put in place arrangements to allow a scrutiny committee to review or scrutinise decisions made, but not implemented, by the executive. This is the power referred to as "call-in". (s 21(3), Local Government Act 2000).

Scrutiny committees can publish reports and recommendations for improvement which should be considered by the executive and responded to. Scrutiny committees can work with scrutiny committees from other councils and joint scrutiny committees can be formed where councils are working together to deliver services over a number of council areas. Scrutiny committees can also scrutinise the work of partnerships that the council is a member of such as Public Service Boards.

All councils are required by the law to have at least one scrutiny committee and members of the executive cannot be members of a scrutiny committee. Membership of scrutiny committees is drawn from the other members of the council, sometimes called 'backbench' members. Most councils agree in their constitutions to have more than one and the committees are usually organised around themes such as 'children and young people' or 'the environment'.

Scrutiny committees must be politically balanced and to ensure political neutrality there are additional legal rules about how the chairs of scrutiny committees should be appointed to ensure that not all chairs can come from the majority party or group on the council.

How can scrutiny committees get the information they need to do their job?

Any documents containing information relevant to the taking of an executive decision (whether collectively or individually) must, so far as reasonably practicable, be supplied on request to any councillor when the meeting

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

concludes or after a decision is made. Any documents or parts of documents which contain confidential or exempt information should not be supplied, nor should any advice provided to the cabinet members by a political adviser or assistant.

A member of any overview and scrutiny committee of the council is entitled to copies of any documents containing information relevant to the taking of an executive decision (whether collectively or individually). The member will not be entitled to such documents however, if the documents or parts of documents contain confidential or exempt information or advice provided to the cabinet members by a political adviser or assistant, unless the information is relevant to a piece of work being undertaken by the overview and scrutiny committee of which the councillor concerned is a member. The overview and scrutiny committee member given confidential or exempt information must not disclose the information, unless authorised to do so under some other legislation.

What is the law around scrutiny committees?

Councils must appoint at least one overview and scrutiny committee (s21, Local Government Act 2000) but may appoint more.

Councils must give effect to scrutiny's power to:

- require members of the executive, and the council's officers, to attend before it to answer questions, and to provide information (s21(13), Local Government Act 2000)
- require the authority's executive to respond to reports and recommendations (s21B, Local Government Act 2000)
- require other members of the council to attend to answer questions, in respect of powers they may exercise under section 56 of the Local Government (Wales) Measure 2011. (s21(2), Local Government Act 2000)

Members of overview and scrutiny committees have additional rights of access to information. This includes a document under the control of the council's

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

executive which contains material relating to business transacted at a meeting of a decision-making body of the authority, or a decision made by an individual member of the executive. This includes exempt or confidential information, where it is relevant to a matter being scrutinised by a committee, or is relevant to a review in a committee's work programme (Regulation 11, Local Authorities (Executive Arrangements) (Decisions, Documents and Meetings) (Wales) Regulations 2001 (as amended)).

Councils must ensure that the "whip" (a political management process whereby members of specific party political group is ordered to vote in a particular way) is prohibited (s 78, Local Government (Wales) Measure 2011). This is without prejudice to the legitimacy of the use of the whip in other environments, for example in full Council meetings.

Councils must adhere to rules in legislation about the appointment of chairs to scrutiny committees (s-68-75, Local Government (Wales) Measure 2011).

Councils must appoint parent governors, and church representatives, to positions as voting members of education overview and scrutiny committees (Parent Governor Representatives and Church Representatives (Wales) Regulations 2001).

Can additional members be co-opted to scrutiny committees?

Councils should think about the co-option of members of committees who are not councillors. Co-option is the practice of bringing people onto a committee who are not elected councillors, but who do have useful skills and experience and may be able to play a valuable role, either by being full voting members of committees or non-voting members.

This is a way to build a more diverse membership of scrutiny committees. It can provide a way to support broader public participation in local democracy, as discussed elsewhere in this guidance.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Enwch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Joint scrutiny

What is a joint scrutiny committee?

Two or more councils can decide to appoint a joint overview and scrutiny committee (JOSC) (s58, Local Government (Wales) Measure 2011). This decision must be subject to an agreement setting out the arrangements for the convening of this committee and its meetings, as set out in Regulations. JOSC arrangements must make provision for references of matters to the JOSC by a member of an appointing authority, if:

- the matter relates to one of the functions of the authority
- it affects the electoral area of the member or it affects any person who lives or works there
- it is not a local crime and disorder matter as defined in section 19 of the Police and Justice Act 2006

While joint committees do not have to be politically balanced, the appointing authorities must ensure that the members they appoint reflect the balance of their own authority.

The joint scrutiny framework should set out:

- the key partners, and bodies, at a local level who might be subject to overview and scrutiny's oversight
- the role of scrutiny in respect of those partners and partnerships, and the expectations that the council and those partners have for their own engagement with this form of scrutiny
- existing governance arrangements in place with regard to those partners
- the circumstances in which "local" scrutiny of partners will benefit from being carried out jointly with neighbouring authorities' scrutiny functions
- the appointment, where necessary, of a JOSC and arrangements for membership and chairing

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Enwch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

- arrangements for resourcing

Joint scrutiny has significant benefits both for councils, and for partners:

- councillors are able to view issues from a wider perspective, leading to a more thorough exploration of the topics under consideration
- the presence of different scrutiny chairs and support from alternative scrutiny officers has provided opportunities for cross-transference of learning and exchanges of good practice
- experiences of joint scrutiny have been found to stimulate members and officers to critically review and enhance their 'home' council's internal methods and ways of working, ultimately leading to a higher standard of scrutiny
- joint scrutiny brings a fresh eye to developments at all stages of the decision-making process. JOSCs have the ability to bring forward new sources of information that decision makers may not have considered in the development of plans, policies and strategies
- non-executive members have a wealth of local intelligence and are well-placed to evaluate whether partnership priorities and methods of delivery are meaningful to local communities. Many councillors are linked into a range of social networks and community groups and are able to feed views into decision-making processes
- JOSCs can help reduce duplication of accountability and reporting mechanisms by adopting a coordinated approach to the issue under enquiry

What is a Governance and Audit Committee and why is it important?

All principal councils must have a governance and audit committee. This is an important committee that must be chaired by an independent lay member who is not an elected member of the council, and a third of the other members of the committee must also be lay members.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

This is to ensure the committee is truly independent of both the executive and the full council. It also provides assurance to external and internal auditors, regulators and others tasked with ensuring the council acts within the law, has effective governance, complaints procedures and financial management, that they can report to a committee which will consider their reports in a politically independent way.

The Committee has functions set out in law which it must carry out. These include reviewing and scrutinising the council's financial affairs and financial statements, reviewing and assessing the way risk is managed in the council, the council's performance assessment undertaken as part of its duties to keep under review its **'performance requirements'** (see **Part 5**) <<**where's part 5 - is this statutory guidance?**>> and the council's ability to handle complaints effectively. It can make reports and recommendations about all of the things it is tasked with reviewing and assessing. Councils can also ask these committees to undertake other functions.

How do I know that my money is not being used by councils on political activities?

The law prevents councils from spending public money on political activities such as campaigning. This is particularly important in the run up to ordinary council elections as it ensures that the party, parties or groups leading the council cannot bias the election in their favour by using the resources and staff the council has at its disposal. There is a statutory 'Code of recommended practice on local authority publicity' which councils must follow at all times. This sets out the principles on which decisions relating to publicity must be made.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Why does the law make councils have senior officers, why are they important and what do they do?

The law requires councils to have 4 senior officers. These officers carry out different and important roles in the council. The purpose of these roles is to support councillors to run the council effectively and efficiently and within the law. In order to fulfil these roles these officers are provided with a unique status in the law sometimes called 'statutory protection from dismissal'. This is because these roles will occasionally require the officers to advise councillors they cannot do something as it is outside of the law, or to report a serious financial situation to the full council. It would make these statutory roles impossible to undertake effectively if these officers did not have a legal safeguard which required their disciplinary and dismissal processes to be undertaken in a politically neutral way.

These officers, and all employees of the council, are bound by a statutory code of conduct which requires them to act in a politically neutral way and follow the principles of public life such as openness and honesty. The Code forms part of the terms and conditions of employment of all council employees (with the exception of some professional groups such as teachers who have their own professional codes) and breaking the Code is a disciplinary matter under the Council's disciplinary scheme for relevant staff as set out in the council's constitution.

To reinforce the importance of political neutrality in senior council officers, their posts are what is termed 'politically restricted'. This means they must resign from their post as a council officer if they wish to seek elected office. A wide range of posts in councils fall into the category of 'politically restricted' and each council must publish a list of these posts and keep it updated. The law also provides for a person called the 'Independent Adjudicator' whose job is to decide whether or not a post should be politically restricted when there is a disagreement between the employee concerned and the council.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Councils must designate officers to carry out the following roles:

Chief Executive (s54, Local Government and Elections (Wales) Act 2021), who must keep under review:

- the manner in which the exercise by the council of its different functions is co-ordinated
- the council's arrangements in relation to financial planning, asset management and risk management (these roles being carried out in coordination with the roles of the Chief Finance Officer, Head of Internal Audit and the Governance and Audit Committee)
- staffing matters, including grading, organisation, appointment and management

Chief Finance Officer / s151 officer (s151, Local Government Act 1972, s6, Local Government and Housing Act 1989), who must make arrangements for the proper administration of financial affairs. The Chief Finance Officer must be a qualified finance professional.

Chief Legal Officer / Monitoring Officer (s5, Local Government and Housing Act 1989), who must ensure that the council adheres to its legal obligations. They cannot be the same person as the Chief Executive.

Head of Democratic Services (s8, Local Government (Wales) Measure 2011), who must carry out a range of duties relating to the support of elected members and the Democratic Services Committee.

The Head of Democratic Services has responsibility for providing support and advice to the authority in relation to its meetings; for providing support to the work of the council's overview and scrutiny committee; and for making reports and recommendations on staffing requirements for the delivery of democratic services functions in the authority. Essentially, these functions are those which relate to councillors, and the organisation of formal council meetings. The Head of Democratic Services is also responsible for determining the eligibility of councillors for family absence.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

The Head of Democratic Services can only be designated by the Democratic Services Committee; in doing so the Democratic Services Committee should have regard to the other duties that the Head of Democratic Services may have. It should be noted that “designation” of the Head of Democratic Services does not mean that the Democratic Services Committee has the power to directly appoint an individual to a substantive position within the authority’s establishment.

Councils must adhere to Regulations which set out in detail arrangements for the appointment, discipline and dismissal of all 4 of these officers (Schedule 1, Local Authorities (Standing Orders) (Wales) Regulations 2006).

The Council can delegate certain functions to these officers and other officers, provided this is set out in the scheme of delegations in the council’s constitution. The law provides these officers (and all council officers exercising functions on behalf of the council) with protection against legal action for undertaking these duties in good faith i.e. they are exercising the function in the belief it is legal and proper for them to do so. The law does this by enabling the council to provide its officers with an indemnity which enables the council to pay the costs of legal action should legal action be brought against that officer.

Atodiad: deddfwriaeth

Deddfwriaeth a dulliau llywodraethu’r prif gyngor

Mae'r canlynol yn nodi'r brif ddeddfwriaeth sy'n ymwneud â'r pynciau dan sylw. Mae'n cynnwys deddfwriaeth sylfaenol (sef Deddf gan Senedd y DU neu Senedd Cymru) ac is-ddeddfwriaeth ar ffurf rheoliadau, gorchmynion neu godau statudol. Nid yw hyn yn cynnwys disgrifiad llawn o'r ddeddfwriaeth, dim ond trosolwg.

Dim ond os oes pŵer i wneud hynny mewn Deddf y gall Llywodraeth Cymru wneud is-ddeddfwriaeth. Bydd y Ddeddf wedyn yn gosod amodau ar hyd a lled y

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

pŵer hwn a'r broses ar gyfer gwneud yr is-ddeddfwriaeth, er enghraifft efallai y bydd angen ymgynghori â phobl benodol neu efallai bydd angen i'r is-ddeddfwriaeth gael ei thrafod gan y Senedd cyn y gall ddod i rym.

Dylech fod yn ymwybodol bod legislation.gov.uk yn wasanaeth a ddarperir gan yr Archifau Gwladol sy'n cynnwys ac yn diweddarau deddfwriaeth sylfaenol (Deddfau / Mesurau) ac is-ddeddfwriaeth (rheoliadau / gorchmynion) sydd mewn grym ar hyn o bryd yn y DU a'u dogfennau esboniadol cysylltiedig. Efallai y bydd rhywfaint o oedi rhwng diwygio neu greu darn o ddeddfwriaeth gan Senedd Cymru a chyhoeddi'r diwygiad neu'r darn newydd hwnnw o ddeddfwriaeth ar wefan legislation.gov.uk.

Yn ogystal â'r Ddeddf, rheoliadau neu orchmynion, bydd y wefan yn rhoi dolenni ichi at ddogfennau ategol megis nodiadau esboniadol neu femorandwm esboniadol. Mae'r rhain yn egluro pwrpas a chynnwys y ddeddfwriaeth mewn ffordd lai ffurfiol. Os cafodd y ddeddfwriaeth ei gwneud gan Gynulliad Cenedlaethol Cymru / Senedd Cymru, mae'r fersiynau a basiwyd hefyd ar gael ar wefan Senedd Cymru; mae'r wefan hon hefyd yn cyhoeddi'r holl ddogfennau esboniadol a oedd yn cyd-fynd â'r ddeddfwriaeth, gan gynnwys y nodiadau esboniadol a'r memorandwm esboniadol. Noder, fodd bynnag, nad yw gwefan Senedd Cymru yn diweddarau'r fersiynau gwreiddiol o ddeddfwriaeth os cânt eu diwygio wedi hynny. Mae legislation.co.uk yn diweddarau'r fersiynau gwreiddiol.

Deddf Llywodraeth Leol 1972

Mae hon wedi cael ei diwygio a'i diweddarau droeon ers iddi gael ei phasio i ddechrau, ond mae'n dal i fod yn ddeddf sylfaenol ar gyfer prif gynghorau yng Nghymru (a Lloegr). Roedd Deddf 1972 yn dilyn adolygiadau mawr o lywodraeth leol a'i swyddogaethau a'i threfn lywodraethu yng Nghymru a Lloegr yn y 1960au ac mae'n rhoi'r glasbrint ar gyfer y ffordd y mae'n rhaid i gynghorau gynnal eu busnes, sut a phryd y cynhelir etholiadau a phwy gaiff fod yn gynghorydd.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Mae'n cynnwys darpariaeth fanwl am gyfarfodydd cyngor, agendâu, papurau, cyhoeddi dogfennau a mynediad y cyhoedd i gyfarfodydd ac at ddogfennau. Cafodd y darpariaethau hyn eu diwygio gan Ddeddf Llywodraeth Leol ac Etholiadau (Cymru) 2021 er mwyn galluogi cynghorau i gyfarfod yn hyblyg wyneb yn wyneb, ar-lein neu drwy gyfuniad o'r rhain. Mae'r diwygiadau hyn hefyd yn darparu ar gyfer cyhoeddi hysbysiadau cyfarfodydd, papurau cyfarfodydd a dogfennau cefndir yn electronig.

Darllenwch: [Deddf Llywodraeth Leol 1972](#).

Deddf Llywodraeth Leol 1986

Mae llawer o'r Ddeddf hon bellach wedi'i diddymu ond mae'r adrannau sy'n ymwneud â chyhoedduswydd awdurdodau lleol a gwahardd defnyddio adnoddau'r cyngor ar gyhoedduswydd gwleidyddol yn dal mewn grym.

Darllenwch: [Deddf Llywodraeth Leol 1986](#).

Cod ar yr Arferion a Argymhellir o ran Cyhoedduswydd Awdurdodau Lleol

Cyhoeddir y Cod hwn o dan adran 4 o Ddeddf Llywodraeth Leol 1986. Mae'n nodi'r egwyddorion y mae'n rhaid i gynghorau eu dilyn wrth sicrhau bod adnoddau'r cyngor yn cael eu defnyddio'n briodol yng nghyswllt cyhoedduswydd.

Darllenwch: [Cod ar yr Arferion a Argymhellir o ran Cyhoedduswydd Awdurdodau Lleol](#).

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Deddf Llywodraeth Leol a Thai 1989

Roedd hwn yn ddarn sylweddol o ddeddfwriaeth llywodraeth leol a wnaed i fynd i'r afael â nifer o faterion uchel eu proffil ar y pryd ac mae llawer ohoni wedi cael ei ddiddymu ers hynny. Fodd bynnag, mae'r adrannau sy'n ymwneud â chyfyngiadau gwleidyddol ar swyddogion a staff, dyletswyddau rhai swyddogion (y prif weithredwr a'r swyddog monitro), penodi a rheoli staff (gan gynnwys penodi staff ar sail teilyngdod), penodi cynorthwyr i grwpiau gwleidyddol a chydbwysedd gwleidyddol pwyllgorau yn dal mewn grym ac yn ffurfio elfennau allweddol o'r fframwaith deddfwriaethol gwleidyddol a llywodraethu cyffredinol.

Darllenwch: [Deddf Llywodraeth Leol a Thai 1989](#).

Rheoliadau Llywodraeth Leol (Pwyllgorau a Grwpiau Gwleidyddol) 1990

Mae'r rheoliadau hyn yn nodi sut y pennir grŵp gwleidyddol a sut y dylid dyrannu seddi ar bwyllgorau'r cyngor lle mae'n rhaid cael cydbwysedd gwleidyddol.

Darllenwch: [Rheoliadau Llywodraeth Leol \(Pwyllgorau a Grwpiau Gwleidyddol\) 1990](#).

Rheoliadau Llywodraeth Leol (Pwyllgorau a Grwpiau Gwleidyddol) (Diwygio) (Cymru) 2014

Mae'r rheoliadau hyn yn diwygio rheoliadau 1990 i eithrio pwyllgorau ardal rhag y gofyniad i gael cydbwysedd gwleidyddol os nad yw'r ardal yn fwy na hanner cyfanswm ardal yr awdurdod neu ei phoblogaeth. Gall cynghorau gyfansoddi pwyllgorau ardal i gyflawni neu i gynghori ar swyddogaethau yng nghyswllt ardal ddaearyddol benodol o'r cyngor.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Darllenwch: [Rheoliadau Llywodraeth Leol \(Pwyllgorau a Grwpiau Gwleidyddol\) \(Diwygio\) \(Cymru\) 2014.](#)

Gorchymyn Llywodraeth Leol (Cynorthwywyr i Grwpiau Gwleidyddol) (Tâl) (Cymru) 2009

Roedd hyn yn gosod y raddfa gyflog ar gyfer cynorthwywyr grwpiau gwleidyddol. Y raddfa a ddefnyddir yw'r raddfa y cytunir arni'n genedlaethol (Y Cyd-gyngor Cenedlaethol) ar gyfer tâl gweithwyr cyngor sy'n is na'r prif swyddog.

Darllenwch: [Gorchymyn Llywodraeth Leol \(Cynorthwywyr i Grwpiau Gwleidyddol\) \(Tâl\) \(Cymru\) 2009.](#)

Gorchymyn Llywodraeth Leol (Cynorthwywyr i Grwpiau Gwleidyddol) (Tâl) (Cymru) (Diwygio) 2019

Mae'n diwygio'r raddfa gyflog ar gyfer cynorthwywyr gwleidyddol grwpiau gwleidyddol o bwynt graddfa 44 i bwynt graddfa 38, yn dilyn newid yn y ffordd y mae'r raddfa wedi'i strwythuro.

Darllenwch: [Gorchymyn Llywodraeth Leol \(Cynorthwywyr i Grwpiau Gwleidyddol\) \(Tâl\) \(Cymru\) \(Diwygio\) 2019.](#)

Rheoliadau Swyddogion Llywodraeth Leol (Cyfyngiadau Gwleidyddol) 1990

Specifies a number of matters to be set out in the terms and conditions of

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

officers appointed to post deemed to be politically restricted.

Darllenwch: [Rheoliadau Swyddogion Llywodraeth Leol \(Cyfyngiadau Gwleidyddol\) 1990](#).

Rheoliadau Awdurdodau Lleol (Rheolau Sefydlog) (Cymru) 2006

Dyma'r prif reoliadau sy'n ymwneud â'r rheolau sefydlog y mae'n rhaid i gynghorau eu cael. Rheolau sefydlog sy'n creu'r llyfr rheolau y mae cyngor yn ei ddilyn. Mae'r rheoliadau hyn yn ei gwneud yn ofynnol bod rhaid gwneud rheolau sefydlog yng nghyswllt prif swyddogion, cyfarfodydd a thrafodion, staff a chamau disgyblu.

Darllenwch: [Rheoliadau Awdurdodau Lleol \(Rheolau Sefydlog\) \(Cymru\) 2006](#).

Rheoliadau Awdurdodau Lleol (Rheolau Sefydlog) (Cymru) (Diwygio) 2014

Roedd y rheoliadau hyn yn diwygio Rheoliadau 2006 i'w diweddarau ar gyfer newidiadau yn y gyfraith ac i'w gwneud yn ofynnol bod swyddi swyddogion sy'n cael cyflogau dros £100,000 yn cael eu hysbysebu'n allanol a bod penodi neu ddiswyddo'r prif weithredwr yn swyddogaeth i'r cyngor llawn a bod unrhyw newid i gyflog y swyddog hwnnw hefyd yn swyddogaeth i'r cyngor llawn.

Darllenwch: [Rheoliadau Awdurdodau Lleol \(Rheolau Sefydlog\) \(Cymru\) \(Diwygio\) 2014](#).

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Deddf Llywodraeth Leol 2000

Roedd hon yn Ddeddf bwysig arall wrth ddatblygu trefn lywodraethu prif gynghorau. Roedd yn creu'r cysyniad o wahanu'r weithrediaeth oddi wrth y cyngor llawn. Nid oedd yn mynd mor bell â gwahanu staff ac adnoddau'r cyngor ac mae'r rhain yn dal i wasanaethu'r cyngor llawn a'r weithrediaeth. Roedd hefyd yn cyflwyno'r cysyniad o feiri etholedig. Mae'n cynnwys darpariaeth sy'n ei gwneud yn ofynnol bod gan brif gyngor gyfansoddiad, a'i fod yn ei gyhoeddi ac yn ei ddiweddarau. Cafodd hyn ei ddiwygio gan Ddeddf Llywodraeth Leol ac Etholiadau (Cymru) 2021 a oedd yn galluogi cyhoeddi electronig ac yn cyflwyno'r gofyniad i gyhoeddi a diweddarau canllaw i'r cyfansoddiad.

Darllenwch: [Deddf Llywodraeth Leol 2000](#).

Rheoliadau Awdurdodau Lleol (Trefniadau Gweithrediaeth) (Penderfyniadau, Dogfennau a Chyfarfodydd) (Cymru) 2001

Mae'r rheoliadau hyn yn nodi'r trefniadau ar gyfer rhoi hysbysiad o gyfarfodydd gweithrediaeth cyngor, cyhoeddi'r papurau ar gyfer cyfarfodydd o'r fath, cofnodi penderfyniadau a wneir gan y weithrediaeth (gan gynnwys pan fydd un o bwyllgorau'r weithrediaeth neu aelod unigol o'r weithrediaeth yn gwneud penderfyniad o'r fath) a hawliau mynediad ychwanegol (gan gynnwys gweld dogfennau sy'n ymwneud â busnes gweithrediaethau) ar gyfer cynghorwyr eraill ac aelodau pwyllgorau trosolwg a chraffu'r cyngor.

Darllenwch: [Rheoliadau Awdurdodau Lleol \(Trefniadau Gweithrediaeth\) \(Penderfyniadau, Dogfennau a Chyfarfodydd\) \(Cymru\) 2001](#).

Rheoliadau Awdurdodau Lleol (Trefniadau

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Gweithrediaeth) (Penderfyniadau, Dogfennau a Chyfarfodydd) (Cymru) (Diwygio) 2021

Mae'r rheoliadau hyn yn diwygio prif reoliadau 2001 (gweler y cofnod blaenorol) er mwyn galluogi cynghorau i gyfarfod yn hyblyg wyneb yn wyneb, ar-lein neu drwy gyfuniad o'r rhain. Mae'r diwygiadau hefyd yn darparu ar gyfer cyhoeddi hysbysiadau cyfarfodydd, papurau cyfarfodydd a dogfennau cefndir yn electronig.

Darllenwch: [Rheoliadau Awdurdodau Lleol \(Trefniadau Gweithrediaeth\) \(Penderfyniadau, Dogfennau a Chyfarfodydd\) \(Cymru\) \(Diwygio\) 2021](#).

Rheoliadau Awdurdodau Lleol (Trefniadau Gweithrediaeth) (Cyflawni Swyddogaethau) (Cymru) 2002

Mae'r rheoliadau hyn yn darparu ar gyfer cyflawni swyddogaethau gweithrediaeth gan weithrediaeth arall, cyngor arall, pwyllgor ardal neu gyd-bwyllgor.

Darllenwch: [Rheoliadau Awdurdodau Lleol \(Trefniadau Gweithrediaeth\) \(Cyflawni Swyddogaethau\) \(Cymru\) 2002](#).

Gorchymyn Cod Ymddygiad (Cyflogeion Cymwys Llywodraeth Leol) (Cymru) 2001

Mae'r Gorchymyn hwn yn cynnwys y Cod Ymddygiad statudol ar gyfer swyddogion cymwys mewn prif gynghorau. Mae'r Cod yn nodi egwyddorion pwysig fel niwtraliaeth wleidyddol, cydymffurfio â pholisïau sy'n ymwneud â

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Evch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

chydraddoldeb a stiwardiaeth adnoddau cyhoeddus.

Darllenwch: [Gorchymyn Cod Ymddygiad \(Cyflogeion Cymwys Llywodraeth Leol\) \(Cymru\) 2001](#).

Rheoliadau Cod Ymddygiad (Cyflogeion Anghymwys Llywodraeth Leol) (Cymru) 2001

Mae'r rheoliadau hyn yn nodi pa weithwyr cyngor nad ydynt yn gymwys i gael eu rhwymo gan y Cod Ymddygiad. Athrawon a diffoddwyr tân yw'r gweithwyr hyn. Y rheswm am hyn yw eu bod yn rhwym wrth eu codau ymddygiad proffesiynol eu hunain.

Darllenwch: [Rheoliadau Cod Ymddygiad \(Cyflogeion Anghymwys Llywodraeth Leol\) \(Cymru\) 2001](#).

Gorchymyn Awdurdodau Lleol (Indemniadau ar gyfer Aelodau a Swyddogion) (Cymru) 2006

Mae'r rheoliadau hyn yn nodi'r telerau a'r amodau y caiff cynghorau eu defnyddio i gynnig indemniadau i'w haelodau a'u staff sy'n gweithredu ar ran y cyngor.

Darllenwch: [Gorchymyn Awdurdodau Lleol \(Indemniadau ar gyfer Aelodau a Swyddogion\) \(Cymru\) 2006](#).

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Rheoliadau Awdurdodau Lleol (Trefniadau Gweithrediaeth) (Swyddogaethau a Chyfrifoldebau) (Cymru) 2007

Mae'r rheoliadau hyn yn nodi'n fanwl y swyddogaethau nad ydynt i fod yn gyfrifoldeb i'r weithrediaeth, y swyddogaethau a all fod, ond nad oes rhaid iddynt fod, yn swyddogaethau i'r weithrediaeth a'r swyddogaethau nad ydynt i fod yn gyfrifoldeb i'r weithrediaeth yn unig.

Darllenwch: [Rheoliadau Awdurdodau Lleol \(Trefniadau Gweithrediaeth\) \(Swyddogaethau a Chyfrifoldebau\) \(Cymru\) 2007](#).

Mesur Llywodraeth Leol (Cymru) 2011

Deddfwriaeth sylfaenol i Gymru'n unig yw hon. Roedd y Mesur hwn yn dilyn llawer o ymgynghori ynghylch cefnogaeth i aelodau etholedig a sut y mae gwella'r craffu mewn prif gynghorau. Roedd yn creu rôl y Pwyllgor Gwasanaethau Democrataidd a'r Pennaeth Gwasanaethau Democrataidd. Mae'n newid y gweithdrefnau y mae'n rhaid i'r Cyngor eu dilyn wrth newid eu trefniadau gweithrediaeth. Mae'n darparu ar gyfer dirprwyo rhai swyddogaethau i bwyllgorau ardal a chynghorwyr unigol. Mae hefyd yn creu darpariaeth bellach ynghylch rôl pwyllgorau craffu ac yn galluogi creu cyd-bwyllgorau craffu. Mae'n gwahardd defnyddio'r chwip wleidyddol ar bwyllgorau craffu.

Darllenwch: [Mesur Llywodraeth Leol \(Cymru\) 2011](#).

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Rheoliadau Awdurdodau Lleol (Cyd-bwyllgorau Trosolwg a Chraffu) (Cymru) 2013

Mae'r rheoliadau hyn yn nodi'r gweithdrefnau ar gyfer gweithredu cyd-bwyllgorau craffu gan gynnwys eu penodi a'u swyddogaethau, eu haelodaeth, eu trafodion a chyfethol aelodau arnynt.

Darllenwch: [Rheoliadau Awdurdodau Lleol \(Cyd-bwyllgorau Trosolwg a Chraffu\) \(Cymru\) 2013](#).

Deddf Llywodraeth Leol ac Etholiadau (Cymru) 2021

Roedd y Ddeddf hon (ymhlith pethau eraill) yn diwygio'r teitl pennaeth gwasanaeth cyflogedig i brif weithredwr yn Neddf Llywodraeth Leol a Thai 1989. Roedd hefyd yn dileu'r gwaharddiad ym Mesur 2011 a oedd yn datgan nad oedd y Swyddog Monitro yn cael bod yn Bennaeth Gwasanaethau Democrataidd hefyd. Roedd yn diwygio adran 37 o Ddeddf Llywodraeth Leol 2000 i'w gwneud yn ofynnol bod cynghorau'n cyhoeddi fersiynau electronig o'u cyfansoddiadau a'r canllaw iddynt. Roedd hefyd yn diwygio Deddf Llywodraeth Leol 1972 er mwyn gallu cynnal cyfarfodydd cyngor yn rhithiol neu'n rhannol ar-lein ac i bapurau cyfarfodydd gael eu cyhoeddi ar ffurf electronig yn unig. Roedd hefyd yn creu cynorthwywyr gweithrediaeth ac yn galluogi aelodau etholedig i ddal hyd at dair swydd weithredol ar sail rhannu swydd. Roedd hefyd yn diwygio teitl, swyddogaethau a gweithdrefnau gweithredu pwyllgorau llywodraethu ac archwilio. Ar ben hynny, roedd yn cynnwys y dyletswyddau sy'n ymwneud â chyfranogiad y cyhoedd a chynlluniau deisebau.

Darllenwch: [Deddf Llywodraeth Leol ac Etholiadau \(Cymru\) 2021](#).

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).

Cyfarfodydd aml-leoliad awdurdodau lleol: canllawiau interim

Canllawiau statudol ar gyfarfodydd awdurdodau lleol a gyhoeddwyd o dan adran 47 o Ddeddf 2021. Mae hyn yn rhoi canllawiau ar gynnal cyfarfodydd aml-leoliad lle gall rhai aelodau fod yn mynychu drwy ddulliau electronig.

Darllenwch: [Cyfarfodydd aml-leoliad awdurdodau lleol: canllawiau interim.](#)

Efallai na fydd y ddogfen hon yn hollol hygyrch.

Drllenwch ein [datganiad hygyrchedd](#) i gael rhagor o wybodaeth.

Cafodd y ddogfen hon ei lawrlwytho o LLYW.CYMRU, efallai nad dyma'r fersiwn mwyaf diweddar.

Ewch i <https://www.llyw.cymru/non-statutory-guidance-democracy-within-principal-councils-contents> i weld y fersiwn ddiweddaraf.

Gwybdaeth am [hawlfraint](#).